

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τὰ διαφεύγοντα τοὺς πολλοὺς, ὑφ' ἑτέρων δ'
εἰρημένα σποράδην ἢ πρὸς ἀναθήμασιν ἢ ψη-
φίσμασιν εὕρημένα παλαιοῖς πεπείραμαι συνα-
γαγεῖν, οὐ τὴν ἄχρηστον ἀθροίζων ἱστορίαν,
ἀλλὰ τὴν πρὸς κατανόησιν ἥθους καὶ τρόπου
παραδιδούς.

Πλουτ. Νικίας 1, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ, Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδιφικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ, ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ:

Πρὸς τοὺς ἑταίρους 1 • Β.Χ.Π., Παρουσίαση τοῦ βιβλίου: Nanno Marinatos, *Sir Arthur Evans and Minoan Crete. Creating the vision of Knossos* (London 2015) 2-4 • John Bennet, *The Prehistory of Arthur Evans* 5-13 • Ντόρας Βασιλικοῦ, Μινωικὰ ὀράματα. Arthur Evans καὶ Σπυρίδων Μαρινᾶτος 14-32 • Wolf-Dietrich Niemeier, Georg Karo and the rings of Minos and Nestor 33-39 • Νανῶ Μαρινάτου, Εὐχαριστίες 40-42

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΝΑΤΟ • ΤΕΥΧΟΣ 115 • ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους

Στὸ ἔκτακτο τοῦτο τεύχος δημοσιεύονται οἱ ὁμιλίες πὸν ἔγιναν στὶς 17 Δεκεμβρίου 2015 κατὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς Ναννῶς Μαρινάτου Sir Arthur Evans and Minoan Crete. Οἱ ἀναγνώστες θὰ διαπιστώσουν ὅτι ἀποτελοῦν στοχαστικὲς μελέτες γιὰ ἓνα πολὺ σημαντικό τμήμα τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς μινωικῆς. Ἐξετάζονται καὶ ἀναπτύσσονται ἰδέες γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, πὸν ἀφοροῦν τὰ πράγματα μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα γνωρίζουμε τοὺς ἀρχαίους ἀνθρώπους καὶ τὸ ἂν ἐρμηνεύουμε ὀρθὰ τὴ σκέψη τους μὲ τὴ βοήθεια τῶν λειψάνων τῶν ἔργων τους πὸν ἔχουν διασωθεῖ ἕως τὶς μέρες μας.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία ἀκολουθώντας τὰ ὅσα συμβαίνουν μὲ τὶς τέχνες, εἰκαστικὲς ἢ τέχνες τοῦ λόγου, ἔχει ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἀλλάξει κατεύθυνση καὶ σκοπὸ, κυρίως ἢ προϊστορικὴ. Αἰτία εἶναι οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀλλαγὲς τῶν τελευταίων 50 χρόνων, διεθνῶς, οἱ ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις ἀπὸ χῶρες πὸν δὲν ἔχουν δική τους ἀρχαιολογία καὶ ἢ γιὰ λόγους κοινωνικὸς καὶ οἰκονομικούς, καὶ ὄχι ἐπιστημονικὸς καὶ πνευματικὸς, στροφή πλῆθους ἀνθρώπων ἀκαταλλήλων γιὰ τὴν ἀσκηση ἱστορικῆς καὶ ἀνθρωπιστικῆς ἐπιστήμης, πὸν ἀπαιτεῖ εἰδικὴ πνευματικὴ συγκρότηση: ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βᾶκχοι δὲ τε παῦροι.

I.B. TAURIS

SIR ARTHUR EVANS AND MINOAN CRETE

CREATING THE VISION OF KNOSSOS

NANNO MARINATOS

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Nanno Marinatos, *Sir Arthur Evans and Minoan Crete. Creating the vision of Knossos* (London 2015)

Στις 17 Δεκεμβρίου 2015, τὸ ἀπόγευμα, ἔγινε στὴν Ἑταιρεία ἡ παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς Ναννῶς Μαρινάτου ποὺ μνημονεύεται. Τὴν παρουσίαση προλόγισε ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας ὡς ἐξῆς:

«Ἀπὸ πολὺ καιρὸ μὲ ἀπασχολεῖ τὸ φαινόμενο ποὺ παρατηρῶ ἐδῶ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ὅλες μας σχεδὸν οἱ δημόσιες ἐκδηλώσεις, ἐκτὸς τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς μας, ὅλες εἶναι ἀφιερωμένες στὴν προϊστορικὴ ἀρχαιολογία. Μυκῆνες, Κρήτη, Ἀκρωτήρι Θήρας, ὑπόλοιπες Κυκλάδες. Τρεῖς Δημόσιες Συνεδρίες τῶν τελευταίων τριῶν ἐτῶν ἦταν ἀφιερωμένες σὲ ἐπιφανεῖς ἐρευνητὲς τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας: Μυλωνᾶς, Ἰακωβίδης, Μαρινᾶτος. Ἀπόψε δὲν ξεφεύγουμε ἀπὸ τὸν κανόνα. Θὰ παρουσιασθεῖ ἀπὸ τρεῖς διακεκριμένους ἀρχαιολόγους τὸ νέο βιβλίο τῆς Ναννῶς Μαρινάτου γιὰ τὸν Ἀρθούρο Evans καὶ τὴ μινωϊκὴ Κρήτη. Ἡ Ναννώ, ποὺ μὲ εὐχαρίστηση τὴ βλέπουμε ὅλο καὶ συχνότερα στὴν Ἑλλάδα, ἀκολουθώντας τὰ ἀχνάρια τοῦ ἀείμνηστου πατέρα της εἶναι εἰδικότατη στὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ καὶ περισσότερο στὰ θέματα θρησκείας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Δὲν προχωρῶ περισσότερο, δὲν εἶμαι ἀρμόδιος. Τὸ βιβλίο γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἀκούσουμε ἀπόψε τὸ διάβασα τὸ καλοκαίρι καὶ ἐκεῖ μέσα βρίσκω τὸν Μαρινᾶτο, καθηγητὴ μου, καὶ πολλοὺς ἄλλους ποὺ μ' ἐνδιαφέρουν, νὰ πρωταγωνιστοῦν σὲ ζητήματα ἱστορίας τῆς κρητικῆς ἀρχαιολογίας. Ἄλλὰ τὸ γοητευτικὸ τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἀλληλογραφία Μαρινάτου-Evans. Σκεφθεῖτε ν' ἀλληλογραφοῦσαν ἠλεκτρονικῶς. Θὰ ἦταν μία πλήξη, πρῶτα βέβαια γιὰ κείνους. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε· οἱ παλιοὶ ὅταν ἔγραφαν, ἦταν σὰν νὰ φοροῦσαν τὰ καλά τους, πρόσεχαν γιὰτὶ ὁ ἀλληλογράφος τους εἶχε κριτικὸ πνεῦμα, μὲ ἴωτα, καὶ ἡ ἀπάντησή του μπο-

ρεῖ νὰ μὴν ἦταν ἐκείνη πὺ θὰ ἤθελαν. Εἶναι ἡ περίπτωση Μαρινάτου - Evans καὶ Ἀγγλικῆς Σχολῆς.

Ἡ Ναννὸ στὸ βιβλίο της ἔχει μία σταθερὴ θέση, ἃς ποῦμε υἰοθετεῖ τὶς ἀπόψεις τοῦ Evans γιὰ πολλὰ θέματα, κάτι πὺ θὰ δημιουργήσει ἀντιδράσεις, ἢ νὰ γιὰ τὸ πῶ ἄλλιῶς ἀντιδρᾷ ἐκείνη στὶς παλαιότερες ἀντιδράσεις. Εἶναι χρήσιμο αὐτό, εἶναι πρὸδος στὴν κατανόηση τῶν πραγμάτων.

Ὅπωςδὴποτε ὅμως, ἀπόψε μὲ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου θὰ ἀκούσουμε ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς μὲ λεπτομέρειες πράγματα πὺ δὲν γνωρίζουμε καὶ θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἰδοῦμε καθαρότερα, καὶ μὲ ἀσφάλεια, μεγάλα ζητήματα τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας».

[Ἀκολούθησαν κατὰ σειράν ὁμιλίες τοῦ καθηγητοῦ κ. John Bennet, Διευθυντοῦ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, τῆς Συμβούλου τῆς Ἐταιρείας κυρίας Ντόρας Βασιλικῆ καὶ τοῦ καθηγητοῦ καὶ πρῶην Διευθυντοῦ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Wolf-Dietrich Niemeier].

THE PREHISTORY OF ARTHUR EVANS

Sir Arthur Evans was – and remains – a major figure in the archaeology of Greek lands. His legacy in the field of Minoan archaeology – the archaeology of prehistoric Crete, from the Neolithic to the end of the Bronze Age – is huge, both as a body of published work and as a physical legacy in his estate, which was passed on to the Greek state in 1951. Through the generosity of the Greek Archaeological Service, the facilities at Knossos form the base for the British School at Athens' Knossos Research Centre, where the work of Evans and his many successors continues almost 120 years after his excavations began there in 1900.

Evans, of course, was not the first excavator of the site. Nor was he the only excavator in 1900: D. G. Hogarth, then Director of the BSA, also conducted tests in that year and revealed houses on Gypsades hill whose neighbours are currently being investigated by a BSA team in *synergasia* with the Herakleion ephorate. The distinction of the first excavation at Knossos *may* go to unknown 'archaeologists' who – in the time of the Roman Emperor Nero – uncovered artefacts that sound suspiciously like Linear B palm-leaf shaped documents and purportedly contained a narrative of the Trojan war by a certain Diktys of Crete. What *is* certain is that a local archaeologist – Minos Kalokairinos – excavated there in 1878. There is, therefore, a 'pre-history' to Evans' excavations at Knossos, a 'pre-history' that has been elucidated by Katerina Kopaka among others. The book whose publication we are celebrating also deals with 'pre-history' – the pre-history of Arthur Evans as a scholar. It is this aspect of the book that I focus on in my presentation.

Many – not least many students – regard Arthur Evans' *magnum opus*, *The Palace of Minos*, as the definitive source for Evans' thought and assume that the excavations at Knossos defined him as an archaeologist. Doctoral theses – at least in the UK – often start from an obligatory critique of Evans,

drawing on *The Palace of Minos*, before proceeding to their own interpretation of which ever thematic area of Minoan archaeology they have chosen. However, this monumental, four-volume work was a work of Evans' mature years. The first volume appeared in 1921, when he was already 70 years old; the last in 1935, only 6 years before his death at age 90 in 1941. That these volumes do not constitute anything like a 'publication' of his excavations, as we would understand it now, is clear from the sub-title: 'A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos'. This work is clearly a culmination of a life-time's exploration and thought about Knossos and the Minoan civilisation in general.

If we wish to understand *how* Evans came to be the author of this work, then we need – as Nanno Marinatos has most effectively done – to explore his intellectual formation *before Knossos*. There have, of course, been a number of studies of Evans, which have each emphasised different various aspects of his life and work. Of books, there is his half-sister's account: Joan Evans' *Time + Chance: The Story of Arthur Evans and his Forebears* (1943), a personal memoir of the man. In 1996, Ἀντώνης Ζώης published *Κνωσός – Τὸ ἐκοτατικὸ ὄραμα* (1996), which situates Evans (and other major archaeological figures) within a much broader context of the development of Aegean prehistory. In 2000, coinciding with the centenary of Evans' excavations at Knossos, J. Alexander MacGillivray published *Minotaur: Sir Arthur Evans and the Archaeology of the Minoan Myth*, a book which sought very much to get inside the mind of Evans.

Nanno Marinatos' book follows these, but offers three new perspectives:

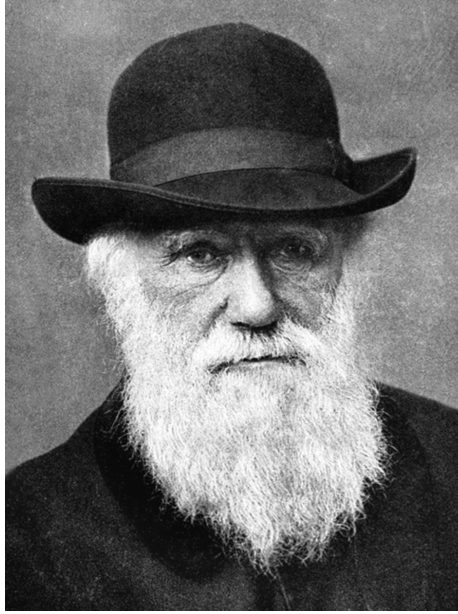
1. A focus on Evans' reconstruction of Minoan religion;
2. The introduction of new material in relation to her father Spyridon Marinatos' relationship with Evans and the BSA more generally; and

3. An appreciation of how Evans' ideas were formed in the emerging disciplines of anthropology and prehistory in 19th-c. Britain, more particularly Oxford.

Evans is often paired with Heinrich Schliemann as a founder of Aegean prehistory, but their backgrounds and methodologies were very different. Schliemann was not academically trained, but used the approaches of *Altertumswissenschaft*: he uncovered the material remains that illustrated (and is his mind verified) the text of Homer. To Schliemann, myth and legend were *historical* data. Evans, as Nanno Marinatos makes clear, had an academic background in the emerging disciplines of archaeology and anthropology. Partly because Crete is relatively minimally attested in Greek mythology, Evans used the tools of the emerging discipline of prehistory to 'create' the civilisation we have come to call 'Minoan'. For him, myth and legend were *ethnographic* rather than historical data.

It is important to remember that in the last decades of the 19th century – when Evans was developing as a scholar – prehistoric archaeology and anthropology barely existed as formal disciplines in the academic world. The systematic categorisation of prehistory into Stone, Bronze and Iron ages we owe to the Danish museum curator Christian Thomsen in 1819, but Thomsen's scheme was accommodated within an essentially 'biblical' chronology of a few thousand years. It was Boucher de Perthes' discoveries in the Somme gravels, published in 1860, that demonstrated the deep antiquity of humanity, while Darwin's *On the Origin of Species* provided a mechanism for change – 'evolution' – over these long spans of time. *On the Origin of Species*, published in 1859, was almost immediately adopted among a circle of intellectuals in Britain who were well known to one another; this circle included John Evans, Arthur's father.

Another member of this circle was John Lubbock, who first shaped a prehistoric *archaeology* on evolutionary principles (he may even have coined the term 'pre-history'), while Edward Burnett Tylor, initiated a similar evolutionary ap-

Charles Darwin (1809-1882).

proach in *anthropology*. It is remarkable that both published their first books embodying this approach in the same year (1865), only 6 years after Darwin's *Origin*. In 1884 Tylor was appointed Reader in Anthropology in Oxford, the first academic post in that field in the UK; he was thus formally a colleague of Evans who, in the same year, was appointed Keeper of the Ashmolean Museum.

Prior to this appointment Evans had travelled as a student to Sweden and Finland, making observations about the Sámi peoples, even excavating informally on Ukonsaari, an island in Finland. He further developed these observations, as well as an understanding of the post-Ottoman Balkans, in the years 1875-1882 when he was based as a journalist in Dubrovnik. Perhaps his observations were too effective, because in 1882 he was expelled by the Austrian authorities as a spy!

Evans himself applied the newly formed methodologies of Tylor, and particularly Lubbock, to the study of British pre-historic monuments and in 1885 delivered a series of five lec-

tures at the Ashmolean Museum, which in fact, as Deborah Harlan has documented, embody – in embryonic form – many of the ideas that would re-appear in his article ‘Mycenaean Tree and Pillar Cult and its Mediterranean Relations’, which forms the starting point of Nanno Marinatos’ study. Evans involvement in British archaeology, notably Celtic remains, forced him to engage with the ‘eastern question’, as he was later to put it – i.e., the degree to which European and west Mediterranean cultures were dependent on the Orient. He explored this question in relation to Celtic art in the Rhind lectures, delivered in Edinburgh in 1895, which remain unpublished, but are referred to by John Myres in his obituary of Evans as a key stage in his developing thought on the matter.

The 1880s therefore saw the adoption by Evans of a set of theoretical principles, as we might call them today:

- the notion that archaeological materials had to be approached ‘scientifically’, as his father had in his studies of prehistoric stone tools;
- that ‘evolution’ was central to archaeological interpretation, something he affirmed in his inaugural lecture as Keeper of the Ashmolean Museum;
- the importance of ethnography, notably Tylor’s notion of the survival of ‘relics’, rather than ‘regression’ among human societies;
- the value of ‘ethnology’ as it was then called, i.e. the study of comparative anatomy or physical anthropology, which, one might argue, fulfilled a similar role in Evans’ day to the study of a DNA in contemporary archaeology;
- finally, the value of mythology and folklore as data.

At this point I turn briefly to Evans’ thinking on writing, since in many ways I believe it echoes what Nanno Marinatos has written about his approach to Minoan religion, further demonstrating how embedded he was in 19th-century anthropological thought. In the 19th century many scholars thought that the origins of writing lay in pictures – a famous 18th-century exponent of that view was The Reverend William

Warburton (the fact that he was a ‘man of the cloth’ is a further reminder that such formal academic disciplines as linguistics or anthropology did not yet exist). Tylor developed such ideas more systematically, devoting three chapters of his first book to the evolution of writing from ‘gesture-’ to ‘picture-’ to ‘word-writing’. Within this larger debate, there was a smaller debate about the origins of the alphabet: was it derived from another script (Egyptian hieratic: a view favoured by Emmanuel de Rougé and François Lenormant) or was it derived from pictures (as Wilhelm Gesenius argued)? Evans’ father had delivered a paper at the Royal Institution in London on the topic in 1872 coming down on the side of a picture origin. As a brief aside, it is possible that one of the lantern slides from this presentation by his father was reproduced by Arthur Evans in the first volume of *Scripta Minoa*, published in 1909.

One conventional narrative strand holds that Evans became interested in Crete mainly through its writing. Nanno Marinatos’ book demonstrates, I think, how limited that view is, but it was clearly one of the areas that enabled him to apply his approach before he even set foot on the island. In 1889, a carnelian four-sided prismatic seal (AM 1889.998) was given to the Ashmolean museum by Greville Chester. Evans acquired more similar examples during his visit to Athens in 1893, and was able to pinpoint their origin to Crete when he first visited the island in 1894. He discerned that the signs on these objects constituted a true writing system, announced his discovery at a lecture in 1893 (mostly on the topic of the ‘Aegina treasure’), and followed this with a substantial article published in the *Journal of Hellenic Studies* of 1894.

Evans’ analysis is impressive, particularly his demonstration that the signs must have constituted a true writing system:

- he saw elements of Tylor’s ‘gesture language’;
- he pointed to patterns in the occurrence of signs (numbers of signs in individual sign-groups, and the preference for certain signs for certain positions), suggesting that the script was a syllabary, not a logographic, or alphabetic system;

- he saw possible indications of a *boustrophedón* arrangement; and
- he even attempted to substitute some values from the Cypriot syllabary to demonstrate that the language could not be Greek (an assertion that would remain with him to his death and is the fundamental reason why he never achieved a decipherment of Linear B).

Evans used evidence – both in the form of actual inscriptions and of ancient accounts, which for him effectively constituted ‘ethnography’ – for the existence of the group known as ‘Eteocretans’ to reinforce the indigenous origins of the users of the script, noting also that the inscriptions came largely from the eastern half of the island, the region associated with ‘Eteocretans’ in the ancient tradition. He even drew parallels between signs in his ‘pictographic’ and ‘linear’ Cretan scripts and those attested in ‘Cypriot and Semitic’ scripts, thus, one assumes, responding to and contradicting his father’s analysis of alphabetic origins in 1872 alluded to above.

Even as late as 1909, in *Scripta Minoa*, his first book on the Minoan scripts, Evans seems to hold on to the Tylorian idea of ‘relics’, when he saw the script as phonetic (i.e. representing the *sounds* of language), yet also read it as signifying *with images* the ‘titles’ that he identified on some early seal stones.

Only three years later, Evans published a second long article, partly drawing on material from Libya, which he had visited in 1897 in the company of John Myres because conditions on Crete precluded a further visit there. In addition to further clarifying (and, one might add, complicating) his scheme of scripts, Evans published in this second article a substantial fragment of a stone libation table found in the Psychro (or ‘Diktaian’) cave in 1896. This was among the first inscriptions Evans encountered that was not in miniature on seal stones and, he argued, represented a clear example of a linear script and of a formal inscription.

However, this object also brings us back to Nanno Marinatos’ theme, because Evans reconstructed it in 1901, in

‘Mycenaean Tree and Pillar Cult’, as a ‘baetylic table of offering’, the stone table supported at each corner by a slim stone pillar, while beneath its centre was a more substantial ‘baetylic’ pillar. By 1909, in *Scripta Minoa*, the reconstructed offering table is illustrated with an even thicker pillar.

The thirty separate notes that constitute ‘Mycenaean Tree and Pillar Cult’, a seminal article for Evans’s thought, draw on many strands, including ethnography, in the form of observations of a Muslim ceremony he made in 1883 near Skopje. The article thus reflects the theoretical principles formed by the time of his appointment to the Ashmolean in 1884 to which I alluded above. What is perhaps less well known is that Evans had already presented the essence of the article in 1896, when he held the presidency of the Anthropology section – section ‘H’, as it was known – of the general meeting of the British Association for the Advancement of Science. The Anthropology section of 1896 was focused on the Mediterranean, particularly emphasising Giuseppe Sergi’s theories surrounding ‘Eurafrica’ and the ‘Mediterranean race’, theories that were seen as opposing the notion of an Oriental origin for the Mediterranean cultures. Evans’ presidential address – entitled ‘The “Eastern Question” in Anthropology’ focused on this issue, with direct allusions to the contemporary ‘Eastern question’, namely the fate of the waning Ottoman Empire. I recommend this article to anyone interested in Evans, since it not only demonstrates how deeply implicated he was in then current approaches within prehistory and anthropology (a point made by Nanno Marinatos in her book), but also highlights his political involvement, formed, as others have observed, while resident in the post-Ottoman Balkans.

To conclude, I hope I have made clear that Nanno Marinatos’ book reminds us vividly of the following points:

- that Arthur Evans was product of his age, combining prehistory, anthropology and ethnology within an evolutionary framework in the mould of his father John Evans and E. B. Tylor, J. Lubbock, and others;

- that he was part of an emerging scientific establishment, holding key offices, such as President of section ‘H’ of the BAAS in 1896 and, later in 1916, of the whole association; he was also president of the Hellenic Society in 1912;
- that he brought a 19th-century ‘scientific’ approach to an essentially new culture; particularly important in relation to Nanno Marinatos’ book is his development of an understanding of Minoan religion.

However, there is one minor way in which Evans differed from his academic predecessors: the late 19th century in British intellectual circles was an era in which prominent scholars wore large beards, but Evans had a moustache. This not only distinguished him from his academic forebears, but also, perhaps, makes him more ‘Cretan’?

JOHN BENNET

Director of the British School at Athens

οὐ πάνυ γε ῥάδιόν ἐστιν εὐρεῖν ἔργον ἐφ’ ᾧ
οὐκ ἂν τις αἰτίαν ἔχοι. χαλεπὸν γὰρ οὕτω τι
ποιῆσαι ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ
καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντα μὴ ἀγνώ-
μοι κριτῇ περιτυχεῖν.

Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 8, 5

ΜΙΝΩΙΚΑ ΟΡΑΜΑΤΑ

ARTHUR EVANS ΚΑΙ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Ὁ Evans – λέει ὁ David Hogarth, διευθυντὴς τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς – μιλάει γιὰ τὰ πράγματα ποὺ ἀγαπάει μ' ἓναν ἀπίστευτα μεταδοτικὸ ἐνθουσιασμό (infectious enthusiasm) καὶ τὰ ἴδια περίπου λόγια μεταχειρίζεται ὁ John Myres λέγοντας ὅτι ὁ Evans μετέδιδε σὲ ὅλους τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς ποὺ ὁ ἴδιος αἰσθανόταν (His deep enjoyment of life infected everyone who knew him). Στὴν γοητεία αὐτῆς τῆς προσωπικότητος ὑποκλίθηκε καὶ ὁ Μαρινᾶτος καὶ πιστεύω ὅτι ἡ μαγεία πέρασε καὶ στὴν Ναννώ, ὄχι μόνο μέσα ἀπὸ τὰ προσωπικά της βιώματα στὸ οἰκογενειακό της περιβάλλον, ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἔζησε καὶ ζεῖ τόσο κοντὰ στὸν Evans καὶ τὶς ιδέες του, στὴν Μινωικὴ Κρήτη καὶ τὴν Θήρα.

Ὁ Evans, ὅπως καὶ ἄλλοι καινοτόμοι ἐπιστήμονες, δέχθηκε πολλοὺς ἐπαίνους ἀλλὰ καὶ πολλὴ κριτικὴ – κυρίως τὰ τελευταῖα χρόνια – μὲ ὀρισμένες σωστὲς παρατηρήσεις κι ἄλλες ἄδικες ἢ ὑπερβολικὲς, ὅπως ἡ θεωρία ὅτι σχεδίασε τὴν ἀποκατάσταση τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου τοῦ ἀνακτόρου, ἐνῶ βρισκόταν σὲ πυρετικὸ παραλήρημα κατὰ τὴν διάρκειά μιᾶς κρίσης ἐλονοσίας καὶ ὀραματιζόταν τὴν Isadora Duncan ν' ἀνεβοκατεβαίνει τὰ σκαλιὰ τυλιγμένη σὲ λευκοὺς πέπλους [Ἡ Isadora Duncan εἶχε πράγματι ἐπισκεφθεῖ πρόσφατα τὴν Κνωσό, ὁ Evans ἀπουσίαζε ἀλλὰ τοῦ εἶχε διηγηθεῖ τὴν ἐπίσκεψη ὁ Mackenzie].

Τελευταῖο στὴν σειρά τῶν δημοσιευμάτων ποὺ ἀφοροῦν τὸν Evans ἔρχεται τὸ βιβλίον τῆς Ναννῶς Μαρινάτου *Sir Arthur Evans and Minoan Crete*. Θὰ μπορούσε νὰ διερωτηθεῖ κανεὶς: ἀκόμα μιὰ μονογραφία γιὰ τὸν Evans; Ναι! Ἀκόμη μία, ἀλλὰ πολὺ διαφορετικὴ, μ' ἓνα πυκνὸ κείμενο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναφαίνονται ὅλες οἱ ιδέες τοῦ Evans, οἱ ἐπιρροὲς ποὺ δέχθηκε, ἡ πορεία του στὴν ἔρευνα, οἱ συνεργάτες του, οἱ Ἕλληνες καὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι, οἱ σχέσεις του μὲ αὐτοὺς καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν Μαρινᾶτο, καὶ συγχρόνως τὸ ἱστορικὸ

Σπυρίδων Μαρινᾶτος (1901-1974).

Arthur Evans (1851-1941).

πλαίσιο, στην Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀγγλία, μέσα στὸ ὁποῖο ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος κινήθηκε.

Τὸ βιβλίο χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο καὶ μεγαλύτερο ἀφορᾷ τὸν ἴδιο τὸν Evans καὶ τὴν μινωικὴ Κρήτη – ὅπως εἶναι ὁ τίτλος. Εἶναι καθαρὰ ἀρχαιολογικό. Τὸ δεύτερο μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε παραρτήματα καὶ ἀνήκει στὸν ἀρχαιολογικό τομέα. Παρουσιάζονται ἐδῶ ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Evans πρὸς τὸν Μαρινᾶτο καὶ ἀντίστροφα, τῆς Edith Eccles – ἀγγλίδας ἀρχαιολόγου – πρὸς τὸν Μαρινᾶτο, ἐπιστολικὲς ἀνταλλαγὲς μὲ τὸν John Pendlebury καὶ τὸν Humfry Payne, ἐπιμελητὴ τῆς Κνωσοῦ καὶ διευθυντὴ τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀντίστοιχα, καὶ μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μαρινᾶτο τοῦ ἱερέα καὶ ὑπόπτου γιὰ ἀρχαιοκαπηλία Νικολάου Πολλάκη. Ὅλες οἱ ἐπιστολὲς περιέχουν ἓνα ἐξαιρετικὰ πλούσιο ὑλικὸ σχετικὰ μὲ ἀνασκαφές, ἀπόψεις ἀρχαιολόγων, συγκρίσεις ἀπόψεων, ἐπαγγελματικὰ θέματα κ.ἄ. Θὰ μποροῦσαν ν' ἀποτελέσουν μιὰ ἀνεξάρτητη σχολιασμένη ἔκδοση.

Τὸ κείμενο διαnthίζεται μὲ ἐνδιαφέρουσες, ἐπίσης ἀνέκδοτες, φωτογραφίες καὶ κλείνει μὲ μιὰ ἐπιλεκτικὴ ἀλλὰ πλήρη

βιβλιογραφία για όσα θέματα θίγονται. Ὁ πρόλογος εἶναι ἐξαιρετικός – εἶναι ἀπὸ μόνος του μιὰ παρουσίαση τοῦ βιβλίου· τὸν ἔχει γράψει ὁ Peter Warren, πὺν γνωρίζει ἄριστα τὰ ἑλληνικὰ θέματα κι ἔχει μελετήσει πολὺ τὸν Evans. Θὰ μπορούσαμε νὰ μὴν προσθέσουμε τίποτε, ἀλλὰ εἶναι ἴσως ἐνδιαφέρον νὰ παρουσιάζονται καὶ ἄλλες προσεγγίσεις.

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς Κνωσοῦ δὲν ἦταν τυχαία. Ὁ Μίνως Καλοκαιρινός, τὸν ὁποῖο ἄδικα παραμερίζει ὁ Evans γιατί εἶχε ἔρθει σὲ σύγκρουση μαζί του, εἶχε διενεργήσει τὶς πρῶτες ἀνασκαφές τὸ 1879.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Κνωσοῦ ὁ Evans εἶχε περάσει ἤδη ἐπὶ χρόνια ταξιδεύοντας στὴν Κρήτη· εἶχε ἐντοπίσει τοὺς ἀρχαίους δρόμους καὶ ἐπισκεφθεῖ πολλὰ θέσεις· εἶχε δημιουργήσει καλὰ σχέσεις μὲ τοὺς τοπικοὺς παράγοντες, ὅπως τὸν Ἰωσήφ Χατζηδάκη, πρόεδρο τοῦ Κρητικοῦ Συλλόγου καὶ μετέπειτα ἔφορο ἀρχαιοτήτων, καὶ γνώριζε καλὰ τὴν σύγχρονη πολιτικὴ κατάσταση τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπωφελήθηκε ἀγοράζοντας τελικὰ ὁλόκληρο τὸν χῶρο τῆς Κνωσοῦ. Εἶχε ἐπίσης δεῖ στὴν Ἀθήνα τὰ εὐρήματα τοῦ Schliemann. Ἀπὸ τὰ πρῶτα πράγματα πὺν τοῦ εἶχαν κεντρίσει τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἐνδεχόμενη ἀποκρυπτογράφησή της, καθὼς καὶ οἱ παραστάσεις στὶς σφραγίδες καὶ τὰ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια. Εἶχε δεῖ πολλὰ μινωικὰ σφραγίδες καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κρήτη καὶ εἶχε ἀρχίσει νὰ συλλέγει. Ἡ γραφὴ ἔμεινε τελικὰ ἐρμητικὰ κλειστή, ἀλλὰ οἱ σφραγιστικὲς παραστάσεις τοῦ ἔδωσαν ἄφθονο ὕλικὸ γιὰ μελέτη.

Ὅταν στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1900 ἄρχισαν οἱ ἀνασκαφές, ὁ Evans, ἐξαιρετικὰ προγραμματισμένος, εἶχε ἤδη ἐξασφαλίσει τὸν Duncan Mackenzie, τὸν σπουδαῖο ἐργοδηγὸ, τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ τοὺς συντηρητές. Ἔσκαβε γρήγορα καὶ μὲ πολλοὺς ἐργάτες, ὅπως συνηθιζόταν τότε – ἀναφέρονται 300 σὲ μιὰ περίπτωση –, Ἕλληνες καὶ μουσουλμάνους, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία του. Εἶχε ἐνέργεια, πείσμα, ἐνθουσιασμό, μεγάλη γενικὴ μόρφωση, γερὰ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση καὶ πολλὰ χρήματα ἀπαραίτητα γιὰ τὸ μεγάλο ἔργο. Πάνω ἀπ' ὅλα εἶχε ὄραμα κι ἔδω σταματοῦν οἱ

συγκρίσεις με τὸν ἄλλο μεγάλο σύγχρονό του, τὸν Ἑρρίκο Schliemann, με τὸν ὁποῖο καμιά φορά τὸν παρομοιάζουν καὶ εἶναι λάθος. Ὁ Schliemann ἦταν βασικὰ ἐπιχειρηματίας καὶ ἔμπορος, εἶχε σίγουρα μεγαλοφυεῖς ιδέες γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν μόρφωση ποὺ χρειαζόταν γιὰ νὰ τὸς στηρίξει· προσπαθοῦσε συνεχῶς ν' ἀποδείξει κάτι γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὁ Evans τὰ εἶχε ὅλ' αὐτὰ ἀπὸ πάντα καὶ δὲν χρειαζόταν ν' ἀποδείξει τίποτε οὔτε γιὰ τὸν ἑαυτό του οὔτε γιὰ τὴν κοινωνικὴ του θέση.

Πρὶν ἀκόμη ξεκινήσει τὴν ἀνασκαφὴ ὁ Evans εἶχε διαμορφώσει μιὰ συγκεκριμένη εἰκόνα γιὰ τὸν μινωικὸ πολιτισμό. Πίστευε ὅτι στὴν Κρήτη ὑπῆρχε ἕνας πολὺ παλαιὸς πολιτισμὸς, παλαιότερος καὶ ἀπὸ αὐτὸν ποὺ εἶχε ἔρθει πρόσφατα στὸ φῶς στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα – τὸν Μυκηναϊκό· ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἦταν εἰρηνικὸς, ἐξελιγμένος πνευματικὰ καὶ ἐκλεπτυσμένος στὴν καλλιτεχνικὴ του ἔκφραση. Μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς τὰ εὐρήματα ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἀρχικὴ αὐτὴ εἰκόνα. Ὁ Evans πίστευε ἐπίσης ὅτι ὁ μινωικὸς πολιτισμὸς ἦταν συνδεδεμένος στὶς διάφορες ἐκφάνσεις του μὲ τοὺς παλαιούς πολιτισμούς τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου καὶ κυρίως μὲ τὴν Αἴγυπτο· αὐτὴ ἦταν μιὰ πραγματικὰ πρωτοποριακὴ σκέψη, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ ἡ σημερινὴ ἔρευνα, ὅπως ἀκολουθεῖ καὶ τὴν πεποίθηση τοῦ Evans γιὰ τὴν κνωσιακὴ ἐπιρροὴ στὸ Αἶγαῖο, τὴν μινωικὴ θαλασσοκρατία· καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ ἐπιβεβαιώθηκε ἐπίσης μὲ τὶς ἀνασκαφὲς στὰ νησιά καὶ κυρίως στὴν Θήρα, ὅπου τόσο ἡ κοσμικὴ ὅσο καὶ ἡ θρησκευτικὴ εἰκονογραφία μαρτυροῦν τὴν μινωικὴ ἐπίδραση. Ἡ *pax minoica*, ἡ εἰρηνικὴ ἐπικράτηση τῆς Κρήτης, δημιούργησε εὐνοϊκὲς ἀναπτυξιακὲς συνθῆκες στὸ Αἶγαῖο. Τὸν ὄρο υἱοθέτησε ὁ ἴδιος ὁ Evans κατ' ἀναλογία μὲ τὴν *pax romana*.

Ὁ Evans εἶχε ὑποστηρίξει καὶ τὸν ἐκμινωισμό τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας, συγκεκριμένα τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ στὴ θέση αὐτὴ βρέθηκε ἀντιμέτωπος μὲ τὸν Alan Wace καὶ τὸν Carl Blegen, ποὺ ἀπὸ πρῶτο χέρι γνώριζαν καλὰ τὸ θέμα αὐτό. Κι ἐνῶ ὑπάρχει βεβαιωμένη μινωικὴ ἐπιρροὴ στὴν

Πελοπόννησο, ιδιαίτερα στην Μεσσηνία, τόσο στην αρχιτεκτονική όσο και στα τεχνουργήματα, είναι εξίσου βέβαιο ότι ο μυκηναϊκός πολιτισμός δεν είναι αντιγραφή του μινωικού, αλλά έχει ιδιαίτερο χαρακτήρα και αναπτύχθηκε κάτω από συνθήκες πò περίπλοκες. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνστερνίσθηκε καὶ ὁ ἄλλος ἥρωας τοῦ βιβλίου, ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος.

Ἡ προσωπικότητα τοῦ Evans δὲν ἐμφανίζεται μόνο στὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ εἶναι διάχυτη σ' ὅλο τὸ κείμενο. Ἡ συγγραφέας στέκεται στὰ μεγάλα θέματα πὸ ἀπασχόλησαν τὸν ἴδιο ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὴν ἔρευνα, καὶ τὰ παρουσιάζει μὲ μιὰ σχετικὴ χρονικὴ ἀλληλουχία γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν πορεία καὶ τὴν ἐξέλιξη στὴν σκέψη τοῦ Evans. Ἡ ἴδια βέβαια ἔχει πάει πολὺ βαθιὰ μέσα στὴ σκέψη του, γι' αὐτὸ καὶ μπορεῖ καὶ τὴν ἀναλύει μὲ σοφία καὶ ἐξηγεῖ τὰ συμπεράσματά του, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἰσχύουν πάντα καὶ μάλιστα αὐτὰ πὸ ἀφοροῦν τὴν θρησκεία.

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένο στὸ προφητικὸ ἄρθρο τοῦ Evans “Mycenaean Tree and Pillar cult”, ὅπου τίθενται οἱ βάσεις τῆς μινωικῆς θρησκείας καὶ τῶν τελετουργιῶν πὸ συνοδεύουν τὴν ἄσκησή της. Θίγονται θέματα ὅπως τὸ μινωικὸ πάνθεο, ἡ προσωπικότητα τῆς Μεγάλης Θεᾶς Μητέρας καὶ οἱ ὑποστάσεις της, ἡ πρόσληψη τῆς θεότητας μὲ εἰκόνα ἀλλὰ καὶ μὲ ἀνεικονικὸ τρόπο, ἡ παρουσία τῆς θεότητας στὸ δένδρο ἢ στὸν βαίτυλο, ὁ ἀνιμισμὸς καὶ ὁ ρόλος πὸ ἔπαιξαν οἱ θεωρίες τοῦ Δαρβίνου καὶ τοῦ ἀνθρωπολόγου Tylor στὴν διαμόρφωση τοῦ σκεπτικοῦ τοῦ Evans σχετικὰ μὲ τὴν θρησκεία, τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἄλλα ἐπιστημονικὰ θέματα.

Σὲ ἄλλα κεφάλαια ἐξετάζεται ὁ κατὰ τὸν Evans μονοθεϊστικὸς χαρακτήρας τῆς μινωικῆς θρησκείας· ἀναφέρονται ἐπίσης οἱ σχέσεις του μὲ τὸν σύγχρονό του Sir James Frazer, πὸ ἐκεῖνα τὰ χρόνια δημοσίευσε τὸ πολὺκροτο βιβλίο *The Golden Bough*. Ὁ Frazer πίστευε ὅτι οἱ πρόιμες κοινωνίες καὶ οἱ θεοὶ τους εἶναι πρωτόγονοι, βάρβαροι, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ Evans πάντα στήριζε τὴν ἐξελιγμένη πνευματικότητα τῆς μι-

Τὸ δαχτυλίδι τοῦ Νέστορος.

Τὸ δαχτυλίδι τοῦ Μίνωος.

νοικῆς θρησκείας. Πολλές συγκεντρωμένες πληροφορίες ἀφοροῦν τὰ δύο χρυσὰ δαχτυλίδια πού φέρουν τὰ συμβολικά ὀνόματα τοῦ Νέστορος καὶ τοῦ Μίνωος. Ἡ γνησιότητά τους ἀμφισβητεῖται, ἀλλὰ τὸν Evans τὸν εἶχαν ἀπασχολήσει πολὺ γιατί ἐμφανίζουσαν τὴν ὀλιστικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὴν πεποίθησή του χαρακτηρίζει τὴν μινωικὴ θρησκεία. Ἡ Ναννὼ Μαρινᾶτου θεωρεῖ τὸν Émile Gilliéron υἱὸ ὑπεύθυνο γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν ἀφογὴ ἐκτέλεση τῶν δαχτυλιδιῶν καὶ ἔχει πειστικὰ ἐπιχειρήματα γι' αὐτό. Ὁ Gilliéron ἦταν καλλιτεχνικὸς συνεργάτης τῶν Μουσείων τῆς Ἑλλάδος, εἶχε ἐπομένως εὐκόλῃ πρόσβαση στὶς ἀρχαιότητες, ἦταν ὁ συντηρητὴς τοῦ Evans, ἤξερε τὶς προτιμήσεις του καὶ τὶς ιδέες του· ἦταν ἐπιπλέον ἐξαιρετικὸς τεχνίτης· μαζί μὲ τὸν πατέρα του ἀρχικά, καὶ ἀργότερα μόνος, διατηροῦσε ἐργαστήριον στὴν ὁδὸ Σκουφᾶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου κατασκεύαζε καὶ διακινοῦσε ἀντίγραφα. Ἀρνητικὴ γνώμη γιὰ τὸν Gilliéron εἶχαν καὶ ὁ Georg Karo, ἡ Edith Eccles καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μαρινᾶτος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν Halle ὅπου βρισκόταν τότε ἔγραψε σχετικὰ στὸν Ξανθουδίδη τὸ 1928.

Στὰ χρόνια ἐκεῖνα στὴν Κρήτη, 1928-1930, ὑπῆρχε ἔξαρση στὴν παραγωγὴ ἀντιγράφων, ὁ Evans ἐνδιαφερόταν γι' αὐτὰ καὶ ἀγόραζε, ἂν καὶ ὁ Karo τὸν εἶχε εἰδοποιήσει νὰ μὴν τὸ κάνει. Τελικὰ δημοσίευσε ὀρισμένα ἀμφιβόλου γνησιότητος ἀντικείμενα καὶ αὐτὸ ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ σχόλια. Ὁ Μαρινᾶτος ἐπίσης ἀνησχοῦσε γι' αὐτὴ τὴν δραστηριότητα καὶ σὲ δύο ἐπιστολὰς 27/6 καὶ 14/7/1928 πρὸς τὸν Ξανθουδίδη τὸν προτρέπει νὰ συστήσει στὸν Evans νὰ μὴν εὐνοεῖ τὴν

Émile Gilliéron υἱός (1885-1939).

Στέφανος Ξανθουδίδης (1864-1928).

κιβδηλοποιῖα, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν ἐξοργίσει γιατί, ὅπως λέει, «μπορεῖ τὸ κάθε κακὸν νὰ μᾶς κάμη». Γιατὶ ὁ Evans ἦταν βέβαια παντοδύναμος, ἀλλὰ καὶ ἡ Βρετανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ δὲν ὑστεροῦσε. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἔπρεπε νὰ προσέχει νὰ μὴν τοὺς δυσαρесеῖ. Στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 14/7/1928 ὁ Μαρινᾶτος ἀναφέρει ὅτι ἔχει ἐντοπίσει κάποιον Κεφαλογιάννη πὺ ἐρχόταν σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν Evans καὶ διακιννοῦσε ἀντίγραφα. Ὁ Ξανθουδίδης πέθανε τὸ 1928 καὶ δὲν ἦρθε σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν Evans. Τὰ θέματα τῶν κιβδήλων λύθηκαν πολὺ ἀργότερα τὸ 1938, ὅταν ὁ Μαρινᾶτος ἦταν Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων. Μετὰ ἀπὸ μιὰ κλοπὴ στὸ Μουσεῖο τοῦ Ἡρακλείου, στὴν ἀνάκριση ἀποκαλύφθηκε ὅτι ὁ Κεφαλογιάννης ἦταν ὁ ἀποδέκτης τῶν κλοπιμαίων καὶ καταδικάστηκε. Ποτὲ ὅμως δὲν μαθεύτηκε ποὶός ἦταν ὁ ἰθύνων νοῦς πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἱστορία.

Τὸ πιὸ πολυσυζητημένο θέμα πὺ ἀφορᾷ τὸ ἔργο τοῦ Evans εἶναι οἱ ἀναστηλώσεις. Ἡ συγγραφέας τὸ πραγματεύεται μὲ ὀρθολογιστικὸ τρόπο.

Κνωσός. Τὸ μεγάλο κλιμακοστάσιο τοῦ ἀνακτόρου στὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα.

Κνωσός. Τὸ νότιο πρόπυλο τοῦ ἀνακτόρου.

Τὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ δὲν εἶχε καταστραφεῖ στὸν βαθμὸ πού εἶχαν καταστραφεῖ τὰ ἄλλα μινωικὰ ἀνάκτορα. Στὴν δυτικὴ πτέρυγα π.χ. οἱ ξύλινοι δοκοὶ τῶν τοίχων εἶχαν ἀποσαθροθεῖ, ὁ ὄροφος εἶχε κρημνισθεῖ, ἀλλὰ τὰ ἐρείπια του εἶχαν μείνει ἐπὶ τόπου στὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου. Ὁ Evans εἶχε τὴν ἐπιλογὴ νὰ τὰ ἀφήσει ὡς εἶχαν, ὅποτε θὰ διαλύονταν, νὰ τὰ καταχώσει ἢ νὰ τὰ ἀναστηλώσει. Προτίμησε τὴν τρίτη λύση.

Στὴν πρώτη ἀναστήλωση στὰ χρόνια 1901-1906 οἱ ἀρχιτέκτονες μεταχειρίσθηκαν ξύλο καὶ σίδηρο, ὑλικά εὐπαθῆ. Ὅταν, μετὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ὁ Evans ξαναγύρισε στὴν Κρήτη, τὸ ἀνάκτορο εἶχε καταστραφεῖ καὶ πάλι, τὸ ξύλο δὲν εἶχε ἀντέξει τὸ κρητικὸ κλίμα, ὁ σίδηρος εἶχε ὀξειδωθεῖ καὶ εἶχαν μεσολαβήσει καὶ δύο σεισμοί. Τώρα ὅμως ὁ Evans εἶχε στὴ διάθεσή του ἓνα ὑλικὸ πολὺ σταθερὸ – τὸ μπετὸν ἀρμέ, τὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα – καὶ ἦταν γι' αὐτὸν μιὰ πρόκληση νὰ τὸ μεταχειρισθεῖ. Ἀνάμεσα στὰ 1925 καὶ 1931 ἔγιναν οἱ τολμηρὲς ἀναστηλώσεις,

ὅπως ἡ ὀροφή στὴν αἴθουσα τοῦ θρόνου καὶ τὸ μεγάλο κλιμακοστάσιο, τοῦ ὁποῦ ὅμως τὰ στοιχεῖα ὑπῆρχαν γιὰ τουλάχιστον δύο ὀρόφους καὶ ἴσως ἓναν τρίτο. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς αὐθαιρεσίες καὶ ἀνακρίβειες, τὶς ὁποῖες ἐπιτείνει ἡ θεατρικότητα τὴν ὁποῖαν ἐπιδίωξε ὁ Evans τοποθετώντας σὲ διάφορους χώρους τοιχογραφίες ὡς διακόσμηση. Ἡ γενικὴ ὅμως εἰκόνα εἶναι σωστὴ καὶ κυρίως εὐγλωττῆ: ὁ Evans πάντα προσέβλεπε στὸ μεγάλο κοινὸ γιὰ νὰ τὸ βοηθήσει στὴν κατανόηση τῆς μινωικῆς τέχνης. Μεταγενέστερες ἔρευνες σὲ ἄλλα ἀνάκτορα δικαίωσαν πολλὲς ἀπὸ τὶς τότε πρωτοβουλίες του.

Σήμερα ἡ Κνωσὸς εἶναι τὸ *σημερινὸ* ἀνάκτορο, εἶναι ἓνα ὀρόσημο, εἶναι ἡ μινωικὴ Κρήτη πὸν δὲν μπορούμε ν' ἀποχωριστοῦμε. Συντηροῦμε τὰ ἀρχαῖα ἀλαβάστρινα δάπεδα καὶ συγχρόνως τὸ κτίσμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψέμα, ὅπως στὸ *documentaire* τοῦ Orson Welles, εἶναι ἀδιαχώριστα.

Ὁ Μαρινᾶτος ἦταν στὴν ἀρχὴ πολὺ ἐπιφυλακτικὸς γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις· τὶς θεωροῦσε ὑπερβολικὲς, ἀντιεπισημονικὲς καὶ εἶχε ἀντιληφθεῖ ὅτι ὁ Evans ἀποσκοποῦσε στὸ πολὺ κοινὸ· γράφοντας στὸ Ὑπουργεῖο, παραδεχόταν ὅτι δὲν εἶχε ἀρκετὲς γνώσεις ὁ ἴδιος γιὰ νὰ ἐκφέρει ἐγκυρὴ γνώμη καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Κουρουνιώτη νὰ ἔρθει στὴν Κρήτη γιὰ νὰ μὴν ἔχει μόνος του τὴν εὐθύνη. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως ἄλλαξε γνώμη. Ζώντας στὴν Κρήτη καὶ παρακολουθώντας τὶς ἀναστηλώσεις ἀπὸ κοντὰ τελικὰ τὶς ἀποδέχθηκε καὶ κυρίως γιὰ λόγους συντήρησης, γι' αὐτὸ καὶ διαμαρτυρόταν ἔντονα ὅταν διάφοροι, κι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ὁ Κώστας Οὐράνης, σ' ἓνα πολὺκροτο ἄρθρο τὶς κατηγοροῦσαν.

Τὸ ἀπαύγασμα ὅλων τῶν σκέψεων, τῶν θεωριῶν, τῶν πράξεων τοῦ Evans συμπυκνώνεται στὸ μνημειῶδες ἔργο του *The palace of Minos at Knossos*. Τὸ κείμενο ξετυλίγεται σὰν ἱστορία καὶ τὴν ἱστορία αὐτὴ διηγεῖται ἡ Ναννὸ στὸ ἐξαιρετὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου. Ὁ Evans γράφει σὰν ἀρχαιολόγος, σὰν ἱστορικός, ἀλλὰ καὶ μὲ καλλιπέεια σὰν λογοτέχνης. Δὲν ἔχει πιά σημασία ἂν ὑπάρχουν – καὶ ὑπάρχουν – λανθασμένες ἀπόψεις, σημασία ἔχει ὅτι μ' ἓνα σοφὸ χρονολογικὸ

σύστημα πού ισχύει πάντα οδηγούμαστε στα βασικά θέματα τῆς μινωικῆς ἀρχαιολογίας, τῆ θρησκεία, τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση, τὶς διεθνεῖς σχέσεις καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὰ στὸν πρῶτο εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό.

Ὁ Μαρινᾶτος ἔφθασε στὴν Κρήτη τὸ 1925 πρωτοδιορισμένος ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων μὲ ἔφορο τὸν Στέφανο Ξανθουδίδη. Ἀπὸ τὸ 1927 ἕως τὸ 1929 πέρασε δυὸ χρόνια στὴ Γερμανία, ὅπου μαθήτευσε σὲ σπουδαίους δασκάλους ὅπως τὸν Wilamowitz, τὸν Schweizer καὶ τὸν Karo. Μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ξανθουδίδη τὸ 1929, ξαναγύρισε στὴν Κρήτη ὡς ἔφορος πιά. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Γερμανία ὁ Μαρινᾶτος δὲν φαίνεται νὰ εἶχε στενὴ γνωριμία μὲ τὸν Evans, τὸν παρακολουθοῦσε ὅμως καὶ τὸν δυσάρεστοῦσε, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἡ σχέση του μὲ τοὺς κιβδηλοποιούς. Ἡ πρώτη πραγματικὴ προσέγγιση ἔγινε τὸ 1929 κάτω ἀπὸ δυσάρεστες συνθῆκες.

Μὲ ἐντολὴ τοῦ Evans ὁ Payne, μέλλον διευθυντὴς τῆς Βρετανικῆς Σχολῆς, διενήργησε στὴν περιοχὴ τῆς Κνωσοῦ δυὸ δοκιμαστικὲς ἀνασκαφὲς χωρὶς νὰ ζητήσῃ ἄδεια, εἴτε, πιθανότατα, ἐπειδὴ τὸ θεωροῦσε περιττὸ καὶ ἀδιαφόρησε, εἴτε, ὅπως εἶπε, διότι νόμιζε ὅτι ἡ ἄδεια πού εἶχε ἴσχυε γιὰ τὸν συγκεκριμένο χῶρο. Ὁ Μαρινᾶτος ὅμως εἶχε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν αἴσθησι τῆς εὐθύνης τοῦ ἐφόρου καὶ ἐπιπλέον δὲν ἤθελε νὰ ἐνθαρρύνονται στὴν παρανομία καὶ ἄλλοι ξένοι πού ἔκαναν τότε ἀνασκαφὲς στὴν Κρήτη· ἔδωσε διαταγὴ νὰ σταματήσῃ ἡ ἀνασκαφή. Μὲ κίνδυνο νὰ χάσῃ τὴν θέση του διαμαρτυρήθηκε ἔντονα, ἂν καὶ πολὺ εὐγενικά, πρὸς τὸν Evans, ὁ ὁποῖος ὅμως ὀργίστηκε πολὺ. Χαρακτήρισε τὸν Μαρινᾶτο ἀναιδιῆ· ἔστειλε στὸν Κουρουγιώτη τὸν Allan Woodward, τὸν Διευθυντὴ τῆς Σχολῆς, καὶ τηλεγράφησε στὸν Κουρουγιώτη καὶ ὁ ἴδιος. Ὁ Μαρινᾶτος ἀναγκάσθηκε νὰ ζητήσῃ, κακῶς βέβαια, συγγνώμη· ὁ Evans δὲν συνέχισε τὴν ἀνασκαφή· ἴσως κατὰ βάθος νὰ παραδέχτηκε τὸ δίκιο τοῦ ἐφόρου.

Ἐπῆρξαν κι ἄλλες ἀφορμὲς γιὰ ρήξι μὲ τοὺς Ἕγγλους, γιὰτὶ δὲν ἦταν πάντα τυπικοὶ κι ὁ Μαρινᾶτος δὲν τὸ ἀνεχόταν.

Humfray Payne (1902-1936).

John Pendlebury (1904-1941).

Τὴν ἐπόμενη χρονιὰ 1930 ἓνα ἀνάλογο ἐπεισόδιο συνέβη μὲ τὸν John Pendlebury, ἐπιμελητὴ τῆς Κνωσοῦ, καὶ τὸν Payne, διευθυντὴ πλέον τῆς Σχολῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πληροφορηθεῖ τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἰδιωτικῆς συλλογῆς ἀγγείων ἀπὸ παλιῆς ἀνασκαφῆς πὺν φυλάσσονταν σ' ἓνα σπιτί. Ἡ Ἐφορεία ἀγνοοῦσε αὐτὸ τὸ γεγονός. Χωρὶς νὰ εἰδοποιήσουν τὴν Ἐφορεία καὶ χωρὶς ἄδεια ἀποφάσισαν νὰ τὰ φωτογραφήσουν ξεχνώντας ἴσως ὅτι ἔτσι ἐνισχύεται ἡ ἀρχαιοκαπηλία· ὅπως ἦταν ἐπόμενο κάποιος τοὺς κατέδωσε, ἐπενέβη ἡ ἀστυνομία καὶ κατασχέθηκαν τὰ ἀγγεῖα. Ὁ Μαρινᾶτος ἔστειλε δυὸ ὀργανωμένες ἐπιστολὰς στοὺς δύο ἀρχαιολόγους ἀλλὰ δημιουργήθηκε τεράστιο θέμα ἐπεὶ αὐτοὶ αἰσθάνθηκαν προσβεβλημένοι. Ἀνακατέυθηκε ὁ Ἄγγλος πρόξενος καὶ τελικὰ ὁ Payne ἔφθασε ὡς τὸν Γεώργιο Παπανδρέου, ὑπουργὸ Παιδείας, ὁ ὁποῖος ἔστειλε ἓνα πολὺ αὐστηρὸ γράμμα στὸν Μαρινᾶτο, πὺν ἔθεσε ἀμέσως τὴν παραίτησή του στὴν διάθεση τοῦ Ὑπουργείου. Εὐτυχῶς δὲν ἔγινε δεκτὴ, ἀλλὰ καὶ πάλι ἀναγκάσθηκε νὰ ζητήσῃ συγγνώμη, σίγουρα μὲ πολὺ κόπο.

Ἦταν καὶ εἶναι λυπηρὸ οἱ κυβερνήσεις νὰ δέχονται καὶ νὰ ὑποκύπτουν σὲ πιέσεις γιὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν σαφῶς παρβάσεις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου καὶ τοῦ ἄγραφου νόμου τῆς φιλοξενίας.

Τὸ 1935 νέο ἐπεισόδιο μὲ τὸν Payne, ὁ ὁποῖος κατηγορήσε τὸν Μαρινᾶτο ὅτι γνώριζε τὴν ὕπαρξη γεωμετρικῶν τάφων στὴν Φορτέτσα, τοὺς ἀνέσκαψε κρυφὰ καὶ ἐπὶ πλέον εἶχε τὴν πρόθεση νὰ δώσει τὴν πληροφορία στὸ *Anzeiger*.

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στὴν ἀλληλογραφία τους τόσο ὁ Woodward ὅσο καὶ ὁ Rendlebury ἀναφέρουν τὸν Μαρινᾶτο ὡς «Γερμανόφρονα» ἐπειδὴ εἶχε σπουδάσει στὴ Γερμανία, ἐννοώντας ἴσως ὅτι γι' αὐτὸ δὲν συμπαθοῦσε τοὺς Ἕλληνας, πράγμα ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Ὁ Payne διαμαρτύρεται γιὰ τὸ *Anzeiger*, ἀλλὰ καὶ ὁ Evans σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του ἀναφέρεται, ἴσως λίγο ἀπαξιωτικά, γιὰ τοὺς Γερμανοὺς ἀρχαιολόγους ὡς “Rhinelauf Archaeologists”. Εἶναι κι αὐτὸ περίεργο, γιὰτὶ κατὰ τὰ ἄλλα εἶχε φιλία μὲ τὸν Karo, τὸν von Duhn καὶ ἄλλους, σεβόταν τὴν γερμανικὴ ἐπιστήμη καὶ ὑποστήριξε τοὺς Γερμανοὺς συναδέλφους του ἀκόμη καὶ μέσα στοὺς δυὸ μεγάλους πολέμους.

Ὁ Μαρινᾶτος ἀνασκεύασε ὅλες αὐτὲς τὶς ἀνόητες πράγματι διαμαρτυρίες τοῦ Payne, τὶς ὁποῖες χαρακτηρίζει προσβλητικές. Οἱ τάφοι, τονίζει, ἀνακαλύφθηκαν πρόσφατα ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος καὶ πρέπει νὰ συμμετέχει στὴν δημοσίευση· ὁ ἴδιος ὁ Μαρινᾶτος εἶναι πολὺ ἀπασχολημένος μὲ τὶς δικές του ἀνασκαφές καὶ δημοσιεύσεις καὶ δὲν ἔχει καμιά ἀνάγκη νὰ ὑποκλέψει ἀνασκαφές ἄλλων. Ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου ὅμως, ὁ Μαρινᾶτος ὑπενθυμίζει στὸν Payne ὅτι ὁ ἔφορος ἔχει ἀπόλυτο δικαίωμα νὰ παρέμβει ἐὰν θέλει σὲ τομέα ξένης σχολῆς, ἀλλὰ ποτὲ δὲν γίνεται αὐτὸ γιὰ λόγους ἀβρότητας· ἔχει δικαίωμα νὰ διενεργεῖ σωστικὴ ἀνασκαφὴ ἐὰν καὶ ὅπου χρειάζεται γιὰτὶ ἀποστολὴ του εἶναι νὰ προφυλάσσει τὰ ἀρχαῖα καὶ μπορεῖ νὰ ἀναγγέλλει πληροφορικὰ τὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς του ὅπου νομίζει, ὅπως π.χ. στὸ *Anzeiger*. Οἱ Ἕλληνες κάνουν τὰ πάντα γιὰ νὰ ἐξυπηρε-

Κνωσός. Ὁ τάφος-ναός.

τήσουν τοὺς ξένους συναδέλφους, ἀλλὰ συχνὰ αὐτοὶ ἔχουν παράλογες ἀπαιτήσεις. Τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἓνα μικρὸ, ἀδύναμο κράτος δὲν εἶναι δικαιολογία, αὐτὸ ἰσχύει ἴσως γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὴν ἀρχαιολογία. Ἔχει καὶ ἄλλοτε παρατηρηθεῖ πόσο ὁ Μαρινᾶτος, φαινομενικὰ ψυχρὸς, εἶναι εὐαίσθητος σὲ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν πατρίδα του.

Ὁ Payne πέθανε νέος καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὸν Μαρινᾶτο δὲν εἶχαν συνέχεια. Μὲ τὸν Pendlebury ἡ συνεργασία ὑπῆρξε ἐξαιρετικὴ καὶ πολλὲς φορές ὁ Μαρινᾶτος τὸν βοήθησε σὲ θέματα ἀδείας, σὲ διενέξεις μὲ ντόπιους καὶ μὲ ἐπιστημονικὲς γνώμες. Ὅσο γιὰ τὸν Evans οἱ σχέσεις μετὰ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἐπεισόδιο ἐξελίχθηκαν σὲ ἐξαιρετικὰ ἀρμονικὲς. Ὁ Μαρινᾶτος ἦταν ἐκεῖ ὅταν ἀνασκάφηκε ὁ τάφος-ναὸς καὶ συμφώνησε μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Evans γιὰ τὴν λειτουργία καὶ τὴν χρῆση του. Ὅταν ὁ Evans ἔλειπε ἀπὸ τὴν Κρήτη, μεταξὺ 1932 καὶ 1935, ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Μαρινᾶτο ἦταν πυκνή. Συχνὰ ζητοῦσε ἐξηγήσεις καὶ πληροφορίες γιὰ διάφορα θέματα καὶ ὁ Μαρινᾶτος τὸν κρατοῦσε ἐνήμερο γιὰ τὶς σπουδαῖες τελευταῖες του ἀνασκαφὲς ποὺ ἔφεραν στὸ φῶς τόσες καινούργιες πληροφορίες, ὅπως ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἄμνι-

σοῦ μὲ τις ἐξαίρετες ἀνάγλυφες τοιχογραφίες καὶ τὸ σπήλαιο τῆς Εἰλειθυίας. Ὁ Evans ἦταν ἐνθουσιασμένος γιατί ἐπιβεβαιώνονταν οἱ θεωρίες του γιὰ τὴν ἐμπύεστη διακόσμηση στὶς τοιχογραφίες καὶ τὴν ἀνεικονικὴ λατρεία τῆς θεότητας.

Τὸ 1929 ὁ Μαρινᾶτος ἀνέσκαψε τοὺς δυὸ θολωτοὺς τάφους στὸ Βοροῦ. Ὁ τάφος 2, χρονολογικὰ ὁ τελευταῖος τῆς Μεσαρᾶς, ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα τὸν Evans γιατί σημειώνει τὴν μεταβατικὴ φάση ἀνάμεσα στοὺς κρητικὸς καὶ τοὺς ἑλλαδικὸς θολωτοὺς τάφους.

Κι ἄλλες σπουδαῖες ἀνασκαφές ἐνθουσίασαν τὸν Evans. Στὸ σπήλαιο Ἀρκαλοχώρι ἀνευρέθησαν χρυσοὶ καὶ χάλκινοὶ ἀφιερωματικοὶ διπλοὶ πελέκεις κι ἀνάμεσά τους ἕνας ἐνεπίγραφος, καθὼς ἐπίσης κι ἕνα σπουδαῖο σύνολο ἀπὸ ὄπλα. Στὴν Δρῆρο ὁ Μαρινᾶτος ἀνέσκαψε ἕναν ἑλληνικὸ ναὸ ἀφιερωμένο στὸν Ἀπόλλωνα, ποὺ ἐμφανίζει πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν μινωικὴ παράδοση, ὅπως θρανία στὸ ἐσωτερικὸ, ἐστία, τράπεζα προσφορῶν καὶ ἀναλογίες μὲ τὸν ναὸ τοῦ Πριναῖ. Στὴν Δρῆρο ἦρθαν στὸ φῶς καὶ τρία χάλκινα σφυρήλατα ἀγαλματίδια, ἕνα ἀνδρικό καὶ δυὸ γυναικεῖα, ποὺ πιθανότατα ταυτίζονται μὲ τὴν δηλιακὴ τριάδα. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτὴ ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ πολλὲς ἀνταλλαγές ἀπόψεων ἀνάμεσα στὸν Μαρινᾶτο καὶ τὸν Evans, ὁ ὁποῖος εἶδε τὴν θεωρία του γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς μινωικῆς λατρευτικῆς πρακτικῆς νὰ ἐπιβεβαιώνεται. Ἐγραψε ἐνθουσιώδη ἄρθρα στοὺς *Times* γιὰ τὴν ἀνακάλυψη αὐτὴ εὐχαριστώντας τὸν Μαρινᾶτο μὲ πολλὰ κολακευτικὰ λόγια.

Οἱ ἀνασκαφές στὴν Δρῆρο καὶ στὸ Ἀρκαλοχώρι ὑπῆρξαν ἐπεισοδιακές. Τὸ παιχνίδι μὲ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους, συνηθισμένο τότε, διηγεῖται καὶ ἡ συγγραφέας μὲ πολὺ χιούμορ.

Ἕνα ἄλλο θέμα ποὺ ἀπασχολοῦσε τὸν Μαρινᾶτο, ἀλλὰ καὶ τὸν Evans, ἦταν ἡ κακὴ κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόταν τὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου· εἶχε πάθει σοβαρὲς ζημιές ἀπὸ τοὺς ἀλλεπάλληλους σεισμοὺς καὶ κινδύνευαν ὄχι μόνο τ' ἀρχαῖα ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπισκέπτες. Παρ' ὅλες τὶς ἀπεγνωσμένες προσπάθειες τοῦ Μαρινάτου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, καμιὰ πρόοδος

Ἡ δηλιακὴ τριάδα. Χάλκινα σφυρήλατα ἀγάλματα ἀπὸ τὴν Δρῆρο.

δὲν φαινόταν καὶ ὑπῆρχαν ἐπιπλέον πολλὲς τοπικὲς ἀντιδράσεις γιὰ διάφορους λόγους. Ἄλλὰ ὁ Μαρινᾶτος ἔδωσε μάχη. Τὸ 1935 ἄρχισε ἐπὶ τέλους ἡ κατεδάφιση τοῦ παλαιοῦ Μουσείου. Τὸ 1939 ἐγκαινιάσθηκε τὸ καινούργιο μὲ τὴ γενναῖο-δωρη χορηγία τῶν Κεφαλλονιτῶν Σπυρίδωνος καὶ Διονυσίου Λοβέρδου.

Οἱ ἀνασκαφὲς τῶν χρόνων 1930-1935 εἶχαν ἰδιαιτέρη σημασία γιὰ τὸν Μαρινᾶτο. Παρατήρησε τότε ὅτι εἶχαν σημειωθεῖ σύγχρονες καταστροφὲς σὲ διάφορες θέσεις τῆς βορείου Κρήτης, στὸν τάφο-ναὸ τῆς Κνωσοῦ, στὸν Ἄμνισό, στὸ Ἄρκαλοχόρι καὶ ἄλλοῦ· ὅταν στὸν Ἄμνισό βρῆκε κομμάτια ἀπὸ ἐλαφρόπετρα, ἄρχισε νὰ ὠριμάζει ἡ σκέψη ὅτι οἱ καταστροφὲς αὐτὲς συνδέονταν μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας καὶ τελικὰ τὸ 1939 διατύπωσε τὴ γνωστή του θεωρία. Ὅταν τὸ 1962, στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ζάκρου, ὁ Νικόλαος Πλάτων βρῆκε ἐπίσης τέφρα καὶ ἐλαφρόπετρα, ὁ Μαρινᾶτος ἀποφάσισε ὅτι ἦταν πιά ὁ καιρὸς γιὰ μιὰ μεγάλη ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα.

Πολλές πληροφορίες για την δράση του Μαρινάτου στα γόνιμα χρόνια της έφορείας του στην Κρήτη δίνουν οι επιστολές της Edith Eccles, που δημοσιεύονται στο δεύτερο παράρτημα του βιβλίου. Ἡ Eccles ἦταν ἀρχαιολόγος, μέλος τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, μιὰ νέα γυναίκα ἐνεργητική, μὲ πολλές ιδέες καὶ ἐνδιαφέροντα, πὺ ὅμως ἀρρώστησε βαριά καὶ ἀποσύρθηκε γρήγορα. Εἶχε σίγουρα κάποια ιδιαίτερα αἰσθήματα γιὰ τὸν Μαρινᾶτο καὶ ὅπωςδήποτε τὸν θαύμαζε πολὺ. Γιὰ δικά του αἰσθήματα δὲν γνωρίζουμε. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι τὴν ἐκτιμοῦσε ἐπισημονικὰ γιατί τὴν εἶχε πάρει μαζί του στὸ Ἀρκαλοχώρι καὶ ἐκείνη μὲ ἐμβριθεῖς ἐμπεριστατωμένες παρατηρήσεις στήριζε τὴν θεωρία του γιὰ τὶς καταστροφὲς στὴν Κρήτη.

Τὸ 1935 ὁ Evans ἤρθε στὴν Κνωσὸ γιὰ τελευταία φορά. Ὁ Μαρινᾶτος εἶχε φροντίσει καὶ ὀργανώσει τὴν ἴδρυση μιᾶς προτομῆς τοῦ Evans, ὅπως καὶ ἦταν σωστὸ σὰν μικρὸ δεῖγμα ἀναγνώρισης γιὰ τὴν προσφορά του. Ἡ τελετὴ στὰ ἀποκαλυπτήρια ἦταν συγκινητικὴ: δέκα χιλιάδες ἄνθρωποι εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἐκεῖ· ὁ Evans ἔγινε ἐπίτιμος δημότης Ἡρακλείου, εὐχαρίστησε ὅλους, μίλησε μὲ θέρμη γιὰ τοὺς Κρητικούς καὶ μὲ νοσταλγία γιὰ τὸν λαμπρὸ πολιτισμὸ τοῦ νησιοῦ τους, γιὰ τὸν Μίνωα καὶ τὸν Δαίδαλο, γιὰ τὸ ἀνάκτορο γεμάτο φῶς, ἀνοικτὸ στὴ φύση, καὶ γιὰ τὸν μινωικὸ στόλο πὺ ἀρμένιζε στὸ Αἶγαῖο. Ἐξίσου συγκινητικὴ ἦταν καὶ ἡ δεξίωση στὴ βίλλα Ἀριάδνη, τὸ παλιὸ του σπίτι, πὺ τὴν ἔχει προσφέρει στὴ Σχολή.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Evans τὸν Μάιο 1935 μιὰ μικρὴ ὁμάδα, ὁ Μαρινᾶτος, ἡ Eccles καὶ ὁ ἐπιμελητὴς τῆς Κνωσοῦ R. W. Hutchinson, ἀνεχώρησε γιὰ τὴν Θῆρα. Ἐπισκέφθηκαν διάφορες θέσεις, ὄχι ὅμως τὸ Ἀκρωτήριο, τοῦ ὁποῖου ἡ πρόσβαση ἦταν πολὺ δύσκολη. Προφανῶς ὅμως γνωρίζουν τὶς παλιὲς ἀνασκαφὲς στὸ Ἀκρωτήριο: σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τῆς ἡ Eccles ἀναφέρεται σὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Zahn, στὴν συλλογὴ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ σὲ δημοσιεύσεις στὸ *Anzeiger* καὶ τὸ *Jahrbuch*.

Πήλινα ειδώλια γυναικείων θεοτήτων από τὸ Γάζι.

Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τῆς Eccles καὶ σὲ ἄλλα θέματα, ὅπως στὶς ἀναλογίες ποὺ κατὰ τὴ γνώμη της παρουσιάζει ἡ κεραμικὴ ἀπὸ τὸ σπέος τῆς Εἰλειθυίας μὲ τὴν κεραμικὴ τοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς καὶ μὲ ἄλλη τῆς Χαιρώνειας. Ἔχει ἀπορίες σχετικὰ μὲ τὴν χρονολόγησιν τῶν γυναικείων ειδωλίων ποὺ ἀνεκάλυψε ὁ Μαρινάτος στὸ Γάζι καὶ τὰ θεωρεῖ μεταμινωικά· ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ ἀγάλματα τῆς Δρήρου καὶ τὰ παρομοιάζει μ' ἓνα σφυρήλατο τοῦ Ὑπάτου Διὸς ποὺ ἀναφέρει ὁ Πausanias, ἔργο Κλεάρχου, ποὺ ἦταν μαθητῆς εἴτε τοῦ Δαιδάλου εἴτε τῶν Διποίνου καὶ Σκύλλιδος. Ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ, ὅπου βρίσκεται γιὰ ἓνα διάστημα, παρακολουθεῖ τις ἀνασκαφές τοῦ Μαρινάτου στὴν Κεφαλληνία, συζητεῖ τὴν χρονολόγησιν τῆς κεραμικῆς, ἰδίως τῶν κυλικῶν· προτείνει μάλιστα μιὰ χρονολόγησιν χαμηλότερη. Ἡ Eccles ἀσχολεῖται μὲ τὴν ὑστερομινωικὴ κεραμικὴ καὶ τὴν μεταβατικὴν περίοδο, τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴ, καθὼς καὶ τὸ πάντα ἐπίκαιρο θέμα τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου. Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζαμε καὶ τις ἀπόψεις τοῦ Μαρινάτου γιὰ ὅλα τὰ θέματα ποὺ θίγει.

Πρὶν φύγει ἡ Eccles γιὰ τὴν Ἀμερικὴ στὸ τέλος Αὐγούστου τοῦ 1936 βοήθησε τὸν Evans νὰ ὀργανώσῃ μιὰ ἔκθεσιν

Ὁ Arthur Evans σὲ μεγάλη ἡλικία.

γιὰ τὴν μινωικὴ Κρήτη μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ γιὰ τὰ 50 χρόνια ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Βρετανικῆς Σχολῆς. Ὁ Μαρινᾶτος βοήθησε ἐπίσης στέλνοντας διάφορα ἀντίγραφα καὶ μεταξὺ ἄλλων ἀντίγραφα τῶν ἀγαλμάτων τῆς Δρήρου.

Ἡ ἔκθεση αὐτὴ ἦταν τελευταία ἐκδήλωση στὴν ὁποία ἔλαβε μέρος ὁ Evans. Ζοῦσε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μέσα στὴ νοσταλγία· ὁ ἴδιος εἶχε μεγαλώσει πολὺ, ἡ Ἀγγλία δὲν ἦταν πιά ἡ κοσμοκράτειρα ποὺ ὅλοι ζοῦσαν μὲ ἀσφάλεια μέσα στὰ σύνορά της, ἡ ἀγαπημένη του Κρήτη περνοῦσε χρόνια δύσκολα, ὅπως καὶ ἡ Ἑλλάδα μὲ κινήματα καὶ πολιτικὴ ἀστάθεια, τὸ φάντασμα τοῦ ναζισμοῦ σκίαζε τὴν Εὐρώπη, ὁ πόλεμος δὲν ἦταν μακριά. Στὸν πρόλογο τοῦ τετάρτου τόμου στὸ *Palace of Minos* μὲ λύπη θυμᾶται συναδέλφους καὶ φίλους ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὴ ζωὴ: τὸν Mackenzie, τὸν Halbherr, τὸν von Duhn, τὸν Lewis Farnell, τὸν Reinach, τὸν Hall, τὸν Sayce καὶ παραθέτει γερμανικὰ δυὸ στίχους ἀπὸ τὸν *Faust*. «*Διαλύθηκε ἡ φιλικὴ μας σύναξη | ἔσβησε πιά ὁ μακρινὸς της ἤχος*» (μετάφραση Στυλιανοῦ Ἀλεξίου).

Τὸ βιβλίο τῆς Ναννῶς ἔχει μιὰ κεντρικὴ ιδέα ποὺ ἴσως ἀρχικὰ δὲν εἶναι ἐμφανής· ἐνῶ ὅλα δένουν: ὁ Evans ἦρθε στὴν Κρήτη, ὄνειρεύτηκε καὶ ἀνακάλυψε ἓναν λαμπρὸ πολι-

τισμό· ή τύχη ἔστειλε τὸν Μαρινᾶτο στὴν Κρήτη πού γνώρισε τὸν Evans καὶ τὸν μινωικὸ πολιτισμὸ κι ἐκεῖ αὐτὸς ὀραματίσθηκε τὴν ὑπαρξη στὴν Θήρα ἑνὸς ἄλλου πολιτισμοῦ καὶ μὲ τὴν σειρά του τὸν ἔφερε στὸ φῶς, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι πολλές ἀπὸ τὶς ιδέες τοῦ Evans.

Στὸ τέλος τοῦ *Palace of Minos* ὁ Evans λέει ὅτι θὰ ἤθελε νὰ προφυλάξει τὸν μινωικὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τὴν «μακριὰ νύχτα τῆς ἀνθρώπινης λήθης» (from the long night of man's forgetfulness) κι ὅμως τότε ἀκριβῶς ὁ Μαρινᾶτος σχεδίαζε τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Θήρας. Τίποτε δὲν θὰ ξεχνιόταν. Τὸ *Palace of Minos* τελειώνει μὲ τὸν στίχο τοῦ Shakespeare στὴν *Δωδέκατη νύχτα*: Τὸ “σβούρισμα τοῦ χρόνου φέρνει καὶ τὸ τίμημα”¹ κι ὁ Evans συμπληρώνει: «εἶναι γραπτὸ νὰ μὴν ἔρθει πιά κανεὶς ἐδῶ στὸν χῶρο πού ἀναπαύονται οἱ πρίγκιπες-ἱερεῖς»². Ἀλλὰ δὲν ἦταν ἀλήθεια: τὸ σβούρισμα τοῦ χρόνου ἔφερε κι ἄλλους πολλούς, κι οἱ πρίγκιπες ἱερεῖς εἶναι πάντα ἐκεῖ.

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

1. “The whirling of time brings its revenges”.

2. “In the whirling of time it was ordained that this resting place of the old priest-kings should not thus be reoccupied by the Newcomers”.

GEORG KARO AND THE RINGS OF MINOS AND NESTOR

The chapters 5 and 6 of the book read like an exciting crime story. In them two gold signet rings are discussed which belong to the most controversial objects of the Aegean Bronze Age, the so-called Ring of Nestor, today in the Ashmolean Museum at Oxford, and the so-called Ring of Minos, today in the Archaeological Museum at Heraklion. One party of scholars sees in them modern forgeries, the other one masterpieces of Aegean Bronze Age craftsmanship.

The main dramatis personae of the story are Arthur Evans, his artist and restorer of Swiss origin, Émile Gilliéron fils, the German archaeologist Georg Karo and Nanno's father, Spyridon Marinatos.

Let me first introduce Georg Karo. Born in Venice in 1872 of cultivated, well-to-do Jewish parents, he grew up in Florence and had the advantage of a cosmopolitan background. He studied archaeology at Bonn University and took the doctor's degree in 1896. There followed some years of independent travelling and research. His teacher, Georg Loeschcke, who had published in 1886 together with Adolf Furtwängler the first systematic study of Mycenaean pottery, had raised his interest in the Aegean Bronze Age. Thus in late April 1900 Karo traveled for the first time to Crete to visit the excavation at Knossos which had been started just a month before and about which it was said, that Arthur Evans had discovered a palace with unimagined splendid art treasures. In his book *Greifen am Thron, Erinnerungen an Knossos* (Baden-Baden 1959) Karo describes how he was welcomed friendly and cheerful by the excavators, which he describes (my translation): "The agile welshman Evans, whose black hair and passionate elasticity immediately revealed his native country, and his assistant Duncan Mackenzie, tall and strong, with his calm, almost stiff motions and the earnest face, around the mouth of which nevertheless could appear a

Georg Karo (1872-1963).

humerous smile, with the big features of the face and the clear blue eyes of the Scotsman of the north of his country: a couple who in the devotion to its great task, its similarities and contrasts complemented each other greatly”.

As Karo writes, “the most precious result of these hours of the first visit to Knossos was the beginning of a friendship with these two men and their architect Theodore Fyfe, which was constantly deepened in the following years and even survived the First World War”. In 1901 Karo participated for several weeks at the excavation at Knossos, and from 1906 to 1914 he visited it every year.

In 1905 Karo was appointed as second secretary of the German Archaeological Institute at Athens, in 1912 succeeding Wilhelm Dörpfeld as first secretary. From 1910 on he carried on the excavations started by Heinrich Schliemann at Tiryns. From 1911 to 1914 he also took part in the excavations of emperor Wilhelm II. on Corfu.

During the First World War he had to leave Greece and was working until 1918 in the preservation of monuments in western Asia Minor. The devastating defeat of the German empire in 1918 and the abdication and exile of the emperor, who had almost personified the interest of Wilhelmian Germany in archaeology and had supported and sponsored considerably German archaeology, was for many German archaeologists, who were – as also Karo – conservative monarchists, a great catastrophe. After the war Karo made every effort in writings against the so-called “Kriegsschuldlüge” (“lie of the solely German guilt for the outbreak of the war”), and to some degree he has been confirmed by recent historical research. As Christopher Clark has shown in his book *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914* (London 2012) mutual distrust, false estimations, plans of expansion and nationalistic endeavours in different countries had lead to a situation in which just one spark, the murder of the Austrian successor to the throne at Sarajewo, was sufficient to start the disastrous war.

When in 1920 the Greek goverment gave the permission to re-open the German Archaeological Institute in Athen it refused the return of Karo as director, since he had been a confessing adherent of the overthrown king Konstantine and had promoted the German interests during the war. But also Karo himself did not want to return to his pre-war position, since he would have had to associate with scholars from enemy countries, as he wrote in a letter to a colleague. This apparently irreconcilable behaviour is contrasted by a passage in the preface of Vol. IV of the *Palace of Minos* (1935) in which Evans writes: “But still less I can forget that at a time when the Great War had already broken out, and national animosities were at their height, as a friend and fellow worker in the same field of research, he [Karo] found means to send me the first proofs of the text” (The text in question was that of Karo’s publication of the Shaft Graves at Mycenae excavated by Heinrich Schliemann).

In 1920 Karo was appointed professor at the University of Halle where he remained for 10 years, before he returned as director of the German Archaeological Institute to Athens. One of his graduate students at Halle was Spyridon Marinatos, whom he singled out as one of his best and with whom the relationship lasted for lifetime.

And now we come to the ring of Nestor. It was offered in 1924 to the National Museum in Athens. Karo was the only foreign member of the evaluation committee that examined the ring. The committee was told that the ring came from the three tholos graves at Kakovatos in Triphylia excavated in 1907 by Wilhelm Dörpfeld. As Karo tells in his 1959 book, he regarded after thorough examination the ring as a forgery, and the committee agreed. In some way disappointed, Karo tells that later Evans bought the ring, published it with an intensive commentary in the *Journal of Hellenic Studies* of 1925 and – as a countermove – asked Karo if the big gold ring from the Tiryns Treasure could not be a forgery, but took back this suspicion when Karo described how he had uncovered the ring in the presence of witnesses.

As Nanno Marinatos describes, Karo discussed a few years later the problems about the Ring of Nestor with her father at the university of Halle. The occasion was the publication of Martin Persson Nilsson's book *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion* in 1927, which included the Ring of Nestor as evidence for Minoan-Mycenaean religion. (In the second edition of 1950 Nilsson doubted strongly the authenticity of the ring). Karo apparently told Marinatos what had happened three years before in the National Museum in Athens and expressed his disappointment that Evans did heed his advice. Marinatos reported this fact to his boss in Iraklion, Stephanos Xanthoudides, and wrote: "The whole thing [about forgeries] has become too much and everybody has a duty to tell the facts for the sake of science, since even a scholar like Nilsson has been deceived". From Marinatos' correspondance with Xanthoudides it is clear,

that both men had informations about the existence of a forger's workshop at Herakleion.

Nanno Marinatos also describes how Evans did get hold of the ring. In his accounts Evans reports that someone whom he calls a friend living in Athens showed him an impression of the ring and informed him that it had been viewed in the Peloponnese. Evans went there, and upon seeing it was thrilled. He saw in the scene on the ring the representation of the Minoan paradise with rich iconography.

He was told that the ring had been 20 years before found by a peasant in one of the tholos tombs excavated by Dörpfeld in 1907. Upon the death of the finder, the ring was passed into the possession of his son, who in course of time ceded it to the owner of a neighbouring vineyard. This is a rather odd story the veracity of which can not be tested.

There is not the time to go into a detailed discussion of the iconography and technique of the ring which have been intensively discussed by scholars arguing against and for the authenticity. But Nanno Marinatos in her very thoughtful book has – in my opinion – brought forward further convincing arguments for the ring being a forgery. She thinks that the ring was probably fabricated to suit tastes current in the 1920s, that James Frazer's book *The Golden Bough*, which caught the popular imagination of that time, was the inspiration for the single fresh branch attached to the barren trunk and that beside this the forger relied on an Egyptian iconographical funerary formula for meaning.

Nanno asks who could have shown Evans in Athens the impression of the ring and who could have had the knowledge and artistic skill to design such a ring in perfect Minoan style and technique. With good reasons she casts suspicion on Émil Gilliéron fils. As she argues, Gilliéron was at that time, when the ring was brought to Athens, the Artistic Director of the Athens National Museum and could have made an impression in order to show it to Evans, and he is the only man

who could have had the experience, knowledge and artistic skill to design such a ring in perfect Minoan manner.

Evans thought that the design of the ring copied a lost miniature fresco in the Palace of Knossos and let Gilliéron “retranslate” it into that imagined painting. And Evans wrote in *The Palace of Minos* III (1930): “Happily, in Monsieur Emile Gillieron fils, I had at hand not only a competent artist but one whose admirable studies of Minoan art in all its branches had thoroughly imbued him with its spirit”.

In 1930, a few years after Evans had bought the Ring of Nestor, another one of similar make, named by Evans the Ring of Minos, was brought by a parish priest of the Knossos district to the Herakleion Museum, the director of which was now Spyridon Marinatos. Marinatos instantly suspected it to be a forgery. The story of the finding and further destiny of the Ring of Minos is similarly odd as that of the Ring of Nestor: Allegedly it was found by a boy in a vineyard on the Gypsades hill to the south of the Palace of Knossos and afterwards sold by the finder’s father to the priest. As Nanno documents, the latter was one year later prosecuted by her father for engaging in illegal activities concerning antiquity, found to be guilty and removed from his parish.

Nanno provides also new informations about how Evans got knowledge of the ring. The standard view that Evans was the first to see it and that he sought immediately to buy it from the priest is wrong as Nanno demonstrates with the evidence of Evans’ Knossos notebook of 1930. Gilliéron, who was working in 1930 at the Herakleion Museum in the double capacity as artistic director of all Greek Museums and Evans’s restorer for the murals at Knossos, apparently was present at the museum when the priest brought the ring, made a plaster imprint and brought it to Evans. Marinatos invited Evans to examine the original in the museum and decided to send it to Athens to have it examined by the National Archaeological Council. The ring was carried there by Gilliéron. The council rejected it unanimously as a forgery.

As with the Ring of Nestor, Evans was enthusiastic about the Ring of Minos which was matching his ideas about tree cult and divine epiphany. He saw so many similarities between both rings that he considered possibly that they had been made by the same goldsmith. For Karo there was – as for Marinatos – no doubt that the Ring of Minos was a masterly forgery. In his 1959 book he wrote that the two rings and other faked objects always confirmed in time Evans's ideas about Minoan religion, and continued (I quote in Nanno Marinatos' translation): "And he never doubted their authenticity because – as he wrote me once – nobody knew about these ideas since they were as yet unpublished. That men to whom he must have intimated something about these ideas and who had received benefits from him for many years should repay him with such malice was to a person of his character truly incomprehensible. And the successful efforts of Spyridon Marinatos, Ephoros of Crete, to expose the petty goldsmiths who worked on commission, did not affect the men behind the scene". All suspicion fell on Gilliéron, but nobody named him because of his eminent employer. In a letter of 1928 from Halle, Marinatos wrote to Xanthoudides that he had refused reviewing Nilsson's book "because I would have been compelled to touch upon the matter of forgeries and I would have made Evans my mortal enemy – imagine how he could harm us".

The discussion among scholars about the authenticity of these two rings will certainly continue. After the opinions had moved in recent times more in the direction of authenticity, Nanno Marinatos in her thoughtful and analytical book has put forward strong arguments for the opposite direction.

WOLF-DIETRICH NIEMEIER

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αισθάνομαι μεγάλη ευγνωμοσύνη για την Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία πὸν τίμησε μὲ τὴν φιλοξενία τῆς τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου μου γιὰ τὸν Ἀρθούρο Ἔβανς. Νομίζω ὅτι καὶ ὁ ἴδιος, ἂν ἦταν μαζί μας, θὰ εἶχε ἐκφράσει παρόμοια αἰσθήματα στὸ ἴδρυμα πὸν ἔχει προσφέρει τόσα πολλὰ στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα καὶ στὴν συντήρηση μνημείων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια.

Χωρὶς ἀμφιβολία ὅμως ἡ παρουσίαση δὲν θὰ εἶχε τόσο ἐνδιαφέρον ἂν δὲν ἦταν οἱ ὀμιλητὲς τόσο διακεκριμένοι καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο τοὺς εὐχαριστῶ ιδιαίτερα πὸν δέχτηκαν τὴν πρόσκληση. Ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς, John Bennet, ἐκπροσώπησε τὴν Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ στὴν Κρήτη τοῦ μεσοπολέμου καὶ μίλησε διεξοδικὰ γιὰ τὴν παράδοση τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ θρησκευολογίας τοῦ 19ου αἰώνα πὸν ἀκολούθησε ὁ Ἔβανς καὶ πὸν τὴν συζητῶ καὶ ἐγὼ στὸ βιβλίο μου. Ἄλλωστε, ἡ προσφορὰ τοῦ Bennet στὴν Κνωσό, ιδιαίτερα στὴ μελέτη τῆς Γραμμικῆς Β, προσδίδουν ἐξαιρετικὴ σημασία στὴν παρουσίασή του.

Ἡ Ντόρα Βασιλικῶ, εἰδικὴ στὴν προϊστορικὴ ἀρχαιολογία τοῦ Αἰγαίου ἀλλὰ καὶ στὴν μελέτη τῶν ἱστορικῶν ἀρχείων, σήκωσε στοὺς ὄμους τῆς τὸ κύριο βᾶρος τῆς παρουσίας. Θαύμασα τόσο τὴν ἀκρίβεια καὶ μεθοδικότητα τοῦ λόγου τῆς, ὅσο καὶ τὴν λογοτεχνικὴ τῆς εὐαισθησία. Ἐντυπωσιάστηκα μὲ τὸν τρόπο πὸν περιέγραψε τὶς προσωπικότητες τοῦ ἀφηγήματός μου καὶ κυρίως τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον συνέδεσε τὴν ἱστορία τῆς Κνωσοῦ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου Θήρας! Πράγματι, αὐτὴ τὴν σύνδεση περιστάσεων εἶχα καὶ ἐγὼ στὸ μυαλό μου, ἀλλὰ ἐκείνη τὴν συνέλαβε καὶ τὴν ἐξέφρασε πολὺ πιὸ ζωντανά.

Μὲ τὸν Wolf Niemeier μὲ συνδέει βαθειὰ φιλία πὸν πάει πίσω στὴν ἀρχὴ τῆς καριέρας καὶ τῶν δύο μας. Μὲ σοφία μίλησε γιὰ τὰ πρόσωπα πὸν καθόρισαν τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Κνωσοῦ. Τὸ ἐπίκεντρο ἦταν ὁ καθηγητὴς τοῦ

Σπυρίδωνος Μαρινάτου, ὁ Γερμανὸς Georg Karo, καὶ ὁ ρόλος ποὺ ἔπαιξε στὸ νὰ ξεσκεπάσει τὶς σκευωρίες τοῦ συνεργάτη τοῦ ᾿Εβανς, Émile Gilliéron, fils.

Εὐχαριστίες ἐκφράζω καὶ στὰ ἰδρύματα ποὺ μὲ βοήθησαν νὰ βρῶ πολύτιμα ἔγγραφα: στὸ Μουσεῖο Ἑρακλείου, στὴν ΚΓ΄ Ἐφορεία, καθὼς καὶ στὴν Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή.

Ὁ φίλος μου Peter Warren ἔγραψε ἓνα θαυμάσιο πρόλογο, ποὺ πρόσθεσε βάθος καὶ ἱστορικὴ προοπτικὴ στὸ βιβλίο. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γράφει εἶναι πρωτότυπες σημαντικὲς μαρτυρίες.

Τέλος νὰ εὐχαριστήσω τὸν Γενικὸ Γραμματέα, Βασίλειο Πετράκο, γιὰ τὴν στήριξή του. Διάβασε τὸ πρῶτο κεφάλαιο, μὲ ἐνεθάρρυνε νὰ συνεχίσω, καὶ μὲ μύησε στὸν ἰδιαίτερο κόσμο τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ μεσοπολέμου. Ὁ ἴδιος εἶναι παράδειγμα πρὸς μίμηση μὲ τὶς συνεχεῖς μελέτες γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα ποὺ μᾶς προσφέρει. Μὲ ἔχει ἐμπνεύσει τόσο ἡ ἀκρίβεια τῆς προσέγγισής του, ὅσο καὶ τὸ λιτὸ χαρακτηριστικὸ του ὕφος. Κυρίως μὲ ἐμπνέει τὸ ἐπιστημονικὸ του ἦθος, ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ μὲ τρεῖς λέξεις: *Auctoritas*, *Dignitas*, *Severitas*.

Ἐγὼ ἡ ἴδια θὰ πῶ μόνο λίγα λόγια γιὰ τὸ βιβλίο μου. Ἀγάπησα τὸν ᾿Εβανς, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ὀξυδέρκεια τῶν παρατηρήσεών του (σπάνια ἔκανε λάθος), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἦθος καὶ τὴν δικαιοσύνη του. Εἶχε μιὰ διάχυτη μελαγχολία. Εἶδε ἓναν κόσμο νὰ φεύγει μετὰ ἀπὸ τὸν Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο καὶ κατάλαβε ὅτι εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀργὴ ἀποσύνθεση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπὸ τὴν ἐπίρεια αὐτῆς τῆς μελαγχολίας ἔγραψε τὸ *Palace of Minos*, ὅπου σαφῶς συγκρίνει τὸν μεγάλο πολιτισμὸ τῆς Κνωσοῦ μὲ τὸν Εὐρωπαϊκὸ καὶ μᾶλλον ἔχει στὸ μυαλό του (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀρθρογραφία του στὶς ἐφημερίδες), ὅτι στὴν Γερμανία ἀνέβαινε ὁ Χίτλερ. Οἱ ἀξίες τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ δυτικοῦ ἀστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀμφισβητοῦντο ἀπὸ τοὺς δικτάτορες τοῦ μεσοπολέμου, ἀλλὰ ὄχι μόνο: καὶ τὸ κίνημα τοῦ μοντερνισμοῦ ἔπαιξε τὸν ρόλο του σὲ αὐτὸ τὸ δράμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἴσως γι' αὐτὸν

τὸν λόγο ὃ Ἔβανς προσπάθησε νὰ διατηρήσει τὸ Μινωικὸ ὄραμα καὶ ὄχι μόνον τὶς πέτρες καὶ τὰ σπασμένα ἔργα τέχνης τῆς Κνωσοῦ.

Βέβαια καὶ ἐμένα μὲ βασανίζουν κάποιες σκέψεις γιὰ τὸ μέλλον μας. Μήπως καὶ ὁ δικός μας κόσμος μεταμορφώνεται; Μήπως ἐπαναπροσδιορίζονται οἱ κοινωνικοὶ θεσμοί (μὲ διαφορετικὸ τρόπο, ἀναλόγως μὲ τὴν χώρα, ἀλλὰ πάντως μὲ ἐπαναστατικὲς καὶ ἀνατρεπτικὲς διαθέσεις); Ἄξιζει σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο νὰ ἐπανεξετάσουμε τὸν ἀνασκαφέα τῆς Κνωσοῦ ὄχι μόνον σὰν ἀρχαιολόγο ἀλλὰ καὶ σὰν ὄραματιστὴ ἑνὸς πολιτισμικοῦ ιδεώδους ποὺ σιγὰ σιγὰ χάνεται.

NANNΩ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

THE PALACE OF MINOS

A COMPARATIVE ACCOUNT OF THE SUCCESSIVE
STAGES OF THE EARLY CRETAN CIVILIZATION
AS ILLUSTRATED BY THE DISCOVERIES

AT KNOSSOS

By SIR ARTHUR EVANS

D. LITT., ETC., F.R.S., F.B.A., HON. V.P.S.A., ROYAL GOLD MEDALLIST, R.I.B.A.

FOREIGN MEMBER OF THE R. ACAD. OF THE LINCEI, OF THE BAVARIAN, R. DANISH, SWEDISH, AND SERBIAN ACADS., OF THE GÖTTINGEN SOC. OF SCIENCES, OF THE R. ACAD. OF SCIENCES, AMSTERDAM, OF THE GERMAN, AUSTRIAN, AND AMERICAN ARCH. INSTS. AND THE ARCH. SOC. OF ATHENS :
CORRESPONDANT DE L'INSTITUT DE FRANCE

EXTRAORDINARY PROFESSOR OF PREHISTORIC ARCHAEOLOGY
HON. KEEPER OF THE ASHMOLEAN MUSEUM AND FELLOW OF BRASENOSE COLLEGE
IN THE UNIVERSITY OF OXFORD

VOLUME I

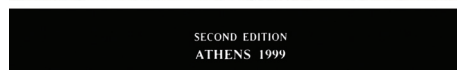
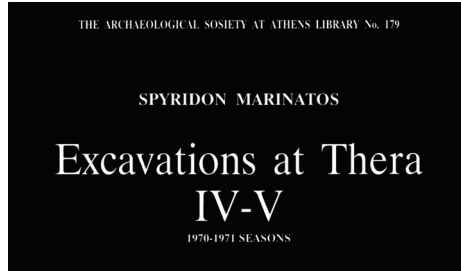
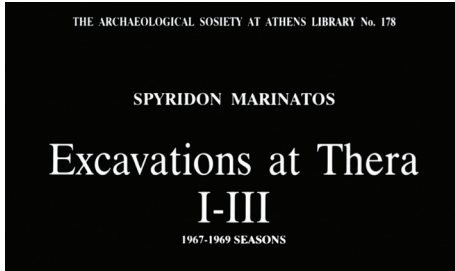
THE NEOLITHIC AND EARLY AND MIDDLE MINOAN AGES

WITH 542 FIGURES IN THE TEXT, PLANS, TABLES,
COLOURED AND SUPPLEMENTARY PLATES

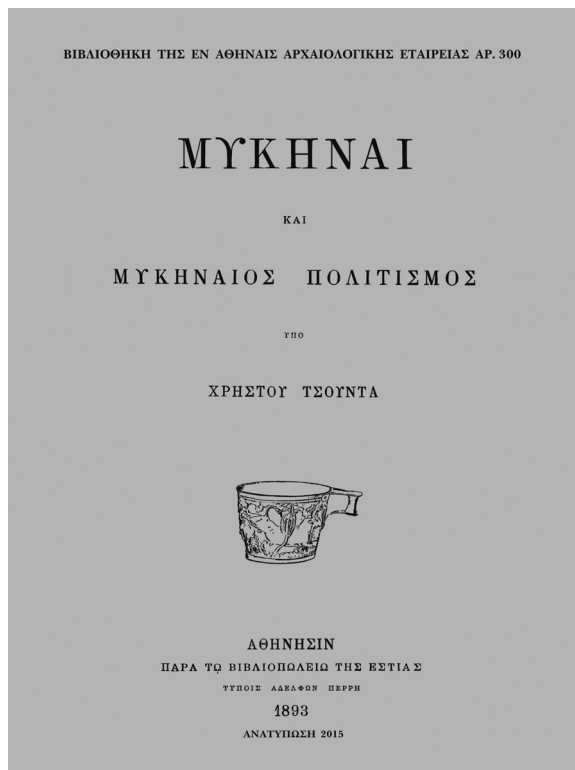
MACMILLAN AND CO., LIMITED
ST. MARTIN'S STREET, LONDON

1921

ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ

**ΜΥΚΗΝΑΙ
ΚΑΙ
ΜΥΚΗΝΑΙΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

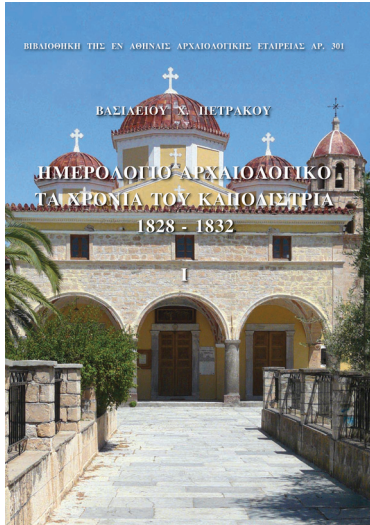
1. Εισαγωγή.	6. Θρησκεία.
2. Ἡ πόλις τῶν Μυκηνῶν.	7. Τέχνη - Χρονολογία.
3. Ἀνάκτορα. Οἰκίαι ἰδιωτῶν	8. Μυκηναῖοι λαοί.
4. Ἐσθῆς καὶ ὄπλα.	9. Ἐπίλογος.
5. Τάφοι.	

Σχῆμα 17×24 ἐκ.

Διατίθεται σὴν Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήνα 106 72,
τηλ. +30210 3647585 • Fax +30210 3644996 • bookstore@archetai.gr • www.archetai.gr
Ἀποστέλλεται ἐπίσης ἐπὶ ἀντικαταβολῇ, κατόπιν παραγγελίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

**ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ
1828-1832**

Σχήμα 17×24 εκ.

Διατίθεται στην 'Αρχαιολογική Έταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Άθίνα 106 72,
τηλ. +30210 3647585 • Fax +30210 3644996 • bookstore@archetai.gr • www.archetai.gr
'Αποστέλλεται επίσης επί αντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.